

**UNIVERSITY
OF TURKU**

This is a self-archived – parallel-published version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details. When using please cite the original.

AUTHOR	Ruotsala, Helena
TITLE	"Jäi hyvä kuva siitä reissusta" - evakko aika muistitiedon näkökulmasta
YEAR	2022
VERSION	Publisher's PDF
CITATION	Ruotsala, Helena. 2022. "Jäi hyvä kuva siitä reissusta" - evakko aika muistitiedon näkökulmasta. Teoksessa Luonnostaan eläväinen : Kittilän historia, toimittanut Anna Nieminen, 191-213. Kittilä: Kittilän kunta.

”JÄI HYVÄ KUVA SIITÄ REISSUSTA”²⁹² – EVAKKOAIKA MUISTITIEDON NÄKÖKULMASTA

HELENA RUOTSALA

”Siitä kaikesta on niin hirveän kauan kun nyt ajattelee. Se aika silloin tuntuu painajaiselta ahdistavalta.”²⁹³

Näin alkoi eräs Lapin kotirintamamuistoja -keräykseen osallistunut kirjoitus.²⁹⁴ Toisesta maailmansodasta, Lapin sodasta ja evakosta on kulunut nyt vielä enemmän aikaa, sillä evakkoon lähdettiin Kittilästä syyskuussa 1944. Sitä ennen eli 1930-luvun loppupuolelta asti Kittilänkin kunnassa elettiin jännittäviä ja pelottavia aikoja. Suomen itsenäistymisestä ja Kittilän kruununvoudin taposta oli kulunut parikymmentä vuotta. Kuten muuallekin maahan, niin myös Kittilään perustettiin suojeluskunta vuonna 1917 ja Lotta Svärd -osasto vuonna 1924. Molemmat järjestöt toimivat maanpuolustus-työssä. Muutamassa kylässä toimi sekä suojeluskunta että lot-tajärjestö, ja niissä molemmissa oli omat osastot myös lapsille eli suojeluskuntapojat ja pikkulotat.²⁹⁵ Kaikissa perheissä ei lasten annettu liittyä näihin järjestöihin, vaan haluttiin pysyä neutraaleina: ”Kaikki nämä ihmiset eivät sitä hyväksyneet, se ei ollu politiikasta kiinni vaan jostakin muusta, se on semmos-ta sodan lietsontaa, semmonen käsitys mulle tuli siitä.” (MP; AA. Lähdeviitteissä käytän haastateltavista alkukirjaimia tilan säästämiseksi. Luettelo heistä löytyy artikkelin lopusta.)

Lokakuussa 1939 Kittilänkin reserviläiset kutsuttiin ylimääräisiin harjoituksiin, joihin kokoonnuttiin Alakylän suo-jeluskuntatalolle. Sieltä matka jatkui Kemiin ja myöhemmin eri rintamaloikoille.²⁹⁶ Lähtö oli ennenkokematon ja pelottava, sillä ei tiedetty, mitä on edessä. Pelkoa tunsivat sekä lähti-jät että saattajat. Talvisodan puhkeaminen marraskuussa ei kertausharjoituksiin osallistuneille ollut enää mikään yllätys, vaikka talvisodan onkin sanottu tulleen yllätyksenä.²⁹⁷

Talvisota alkoi 30.11.1939. Kittilän miehet olivat talviso-dassa etupäässä Kainuussa ja itäisellä Suomenlahdella. Kitti-läläisiä oli paljon kiväärikomppania 27:ssä, joka oli talvisodan aikana Kainuussa. Näistä talvisodan tapahtumista on Lauri Marttala kirjoittanut yksityiskohtaisen teoksen ”Komppanian talvisota” (2019). Marttalan lisäksi kittiläläistä näkökulmaa sotiin tuo pioneerina sodassa olleen Onni Rauhalan julkaistu päiväkirja-aineisto, joka kertoo aina talvisodasta Lapin sotaan asti.²⁹⁸ Lisäksi vuonna 2004 on julkaistu Kittilän veteraani-matrikkeli, jossa on kaikkien kittiläläisten veteraanien kuvien ja lyhyiden sotatietojen lisäksi kertomuksia ja haastatteluja, jotka koskevat vuosia 1939–1945²⁹⁹. Tämän vuoksi keskityn tässä artikkelissa kotirintaman näkökulmaan ja evakko aikaan, sillä evakko on ollut monella tavalla merkittävä niin Kittilässä kuin koko Lapissa. Se tulee esille myös tätä varten kerrotuissa evakkokokemuksissa.

Jo talvisota tuli monella tavalla lähellä kotirintamaa Kit-tilässä, jossa radiota kuunneltiin ahkerasti. Mikäli talossa ei ollut radiota, uutisia mentiin kuuntelemaan naapuriin. Val-litsi ankara määräys siitä, että rakennukset oli pimennettävä. Valaistuksena olivat tuolloin karbidi- ja öljylamppujen lisäksi kynttilät tai avopiisin tuli. Ikkunoihin ripustettiin paperiset pimennysverhot, joita kutsuttiin Molotovin kartiineiksi. Nimi tulee silloisesta Neuvostoliiton ulkoministeri Vjatšeslav Molo-tovista. Jos valoa vilkahti verhojen välistä, siitä huomautet-tiin. (MP; PN; AA). Heti talvisodan ensimmäisenä päivänä 30.11.1939 Kittilän itäosien asukkaat saivat kosketuksen so-taan, sillä venäläinen kone pudotti pommeja Hormakummun lähelle metsään. (JS)

Alakylän lottakahvila. Leena Neitiniemi-Upolan yksityiskokoelma.

Lapsen silmissä tämä oli ankeaa ja pimeää aikaa. Lasten aikana ei paljon puhuttu maailman tapahtumista, mutta he aistivat ajan pelottavuuden, sillä ”kaikki oli varphaisilhan” (MA). Pelko, mitä tapahtuu, oli aina läsnä. Kittilän eri kylistä miehiä oli lähtenyt sotaan ja joitakin naisia lotiksi joko ilmavalvontaan tai sotatoimialueelle. Erityisesti papin vierailua pelättiin, sillä se tiesi, että joku talon väestä oli kaatunut rintamalla. (MA; MP; AR; OW; RV)

Talvisodan sytyttyä evakuoitiin itärajan kunnista eli Sodankylästä, Pelkosenniemeltä ja Sallasta väkeä myös Kittilään. Evakkoja tuli ainakin kirkonkylään, Sirkkaan, Kaukoseen ja Hanhimaahan. Monesti samassa pirtissä asui sekä talonväki perheineen että evakot. Pirtti saatettiin jakaa kahteen osaan tai joissakin taloissa oma väki saattoi muuttaa asumaan lämpimänä olevaan kamariin. Aina ei kaikille riittänyt sänkyjä, vaan jotkut nukkuivat lattialla, mutta kukaan ei valittanut ahtaudesta.³⁰⁰ (MP; PN; RV)

Sota kosketti kittiläläisiä monella tavalla. Kaikkia Kittilän miehiä ei kutsuttu talvisotaan. Sekä talvi- että jatkosodan aikana koko Suomessa osa vasemmistolaisista oli turvasäilössä, kuten Kittilästä esimerkiksi Reino Uusisalmi ja Toivo Friman³⁰¹. Lisää miehiä vietiin turvasäilöön jatkosodan aikana. Tällöin pieni osa talvisodassa olleita kittiläläisiä kieltäytyi poliittisista syistä lähtemästä jatkosotaan, sillä heidän mielestään kyseessä oli hyökkäyssota ja yhteistyö Natsi-Saksan kanssa. Tästä pidettiin kokouksia ja päätös tehtiin yhteisesti. (TM) Kesäkuussa 1941 jaettua palvelukseenastumismääräystä noudattamatta jättäneitä miehiä on kutsuttu metsäkaartilaisiksi tai vasemmistolaisiksi. Metsäkaartilaisista kirjan julkaisut toimittaja Markku Tasala käsittelee tutkimuksessaan Kolarin metsäkaartilaisten lisäksi myös kittiläläisten osuutta. Näistä metsäkaartilaisista on joissakin teoksissa vedetty yhteyksiä 1918 poliittisiin tapahtumiin Kittilässä eli kruununvoudin surmaan. Sodista ja sen jälkeisestä ajasta metsäkaartilaisten näkökulmasta on Valto Maunula kirjoittanut romaaneja.³⁰² (TM)

Metsäkaartilaisten määrää on tässä vaikea arvioida eikä se ole tarkoituskaan. Heidän lukumääränsä oli Kittilässä pieni³⁰³, mutta kertomukset heistä ja heitä jahdanneista hakumiehistä ja poliiseista elävät vielä 2020-luvulla sosiaalisessa mediassa³⁰⁴. Metsäkaartilaisia on ollut lähinnä Kelontekemän, Maunujärven, Kallon ja Kaukosen kylistä. Osa heistä on ollut yhteistyössä kolarilaisten kanssa ja esimerkiksi paennut Ruotsin puolelle. Metsäkaartilaiset asuivat metsään rakentamissaan korsuissa, joiden sijaintia ei saanut kertoa lähimmillekään. Tästä syystä poliisit olivat muiden perheenjäsenten kimpussa.³⁰⁵ (TM)

Sotaa ja sen seurauksia pakoosi viedtiin suomalaislapsia turvaan Ruotsiin ja Tanskaan. Lapin läänistä viedtiin 2 833 lasta pois sodan jaloista. Kittilän sotolasten määrää en ole tässä voinut selvittää, mutta evakkomuistelutapahtumassa ja eri teoksissa heitä on tullut esiin muutama. Sotalasten taustalla oli yleensä tuberkuloosi, huoltajan kuolema, suurperhe tai hankalat elinolot. Tuberkuloosi oli tuolloin yleinen sairaus ja siihen sairastuneet lapset viedtiin ensin parantolaan ja vasta sen jälkeen perheisiin.³⁰⁶ (RI)

Joillakin sotalapsena olo kesti pitempään, mutta esimerkiksi sotalapsena ollut Terttu Junntila ehti palata Kittilään ennen evakkoa. Raili Ilvesmäki sen sijaan tuli takaisin Suomeen vasta kun sota oli päättynyt.³⁰⁷ (RI)

Monissa tutkimuksissa on tullut esille, miten sotalapsena olo on vaikuttanut niin Suomeen paluun jälkeiseen aikaan kuin myöhempään elämäntapaan. Jotkut vierailivat myöhemmin sotalapsipaikkakunnalla tai he saattoivat aikuisina matkustaa Suomen ja Ruotsin välillä jäämättä pysyvästi kumpaankaan. Sotalapsena olleita saattoi vaivata elämän läpi hylätyksi tulemisen pelko, vaikka elämä muuten olikin ollut hyvää.³⁰⁸ (RI) Tähän suuntaan kertoi myös Raili Ilvesmäki, joka sanoi, että hän ei tiennyt pitkään aikaan, mihin kuului. Koko ajan hänelle kuitenkin oli ollut itsestään selvää, että hän palaa Suomeen. Suomeen tultuaan hän kertoi, että ketään ei tuntunut huolestuttavan se, että hän ei osannut puhua suomea. (RI)

Syksyllä 1944 Lapissa oli noin 200 000 saksalaista sotilasta³⁰⁹. Kittilään tuli vuonna 1942 saksalainen komppania, joka asui jängän lähelle Kivikankaalle rakennetussa parakkikylässä Kivitiien ja Mikontien välissä nykyään olevalla alueella sekä Työväentalolla ja joissakin taloissa³¹⁰. (RV) Saksalaisia kuvattiin kohteliaina ja lapset huomioon ottavina. Lapsille teroitettiin, että saksalaisia ei saanut häiritä. He myös ostivat ruokatarvikkeita, kuten perunaa, vihanneksia ja maitoa taloista. Erityisesti taloissa asuneet saksalaiset omia lapsia kaivatesaan lahjoittivat talon lapsille karamelleja tai leikkivät heidän kanssaan. (HH; EO; SP) Näin Rauhalassa asunut Ellen Ovasainen kertoi kohteliaasti käyttäytyneistä saksalaisista: ”Tykkäsin saksalaisista sotilasta. Karl näytti kuvia omista lapsista. Toinen meillä asunut oli Peda. Opettivat saksalaisia numeroita ja kirjaimia. Muistan osan vieläkin. Sotilaat kantoivat äitin maitoastiat Rauhalan separaattoriin ja toivat takaisin. Sitten äiti kirjusi voita.”

Sodan aikana tarvittiin työvoimaa erityisesti metsätöihin. Myös joillekin maataloille saatiin sotavankeja työhön.³¹¹ Motientekovelvollisuuden lisäksi Metsähallituksella ja Veitsiluodolla oli kunnan alueella työleirejä, joissa oli Kemin Ajoksen

vankileiriltä tuotuja venäläisiä sotavankeja. Lohinivassa oli myös irtolaisiksi luokiteltujen naisten työleiri: ”Sitten oli yksi Tuuliharjulla, semmoinen leiri, jossa oli naisia, irtolaisia. Piikkilangan sisällä tekivät puita.” (AA) Venäläiset sotavangit olivat tekemässä puita ainakin Kuivasalmella, Rapakonvaarassa ja Kinisjärvellä. Kinisjärven työleirin vangit oli majoitettu erään haastateltavan enon riiheen. Näissä työleireissä valvojina olivat suomalaiset metsähallituksen edustajat. Haastateltavien mukaan näistä työleireistä ei juurikaan puhuttu ja ne sijaitsivat etäällä kylistä. Sama puhumattomuus on koskenut myös Kolarissa olleita työleirejä.³¹² Ainakin Rapakonvaaran leiriläisille jotkut kertoivat, miten he voisivat karata kohti Ruotsia. Vangit saattoivat liikkua melko vapaasti, mutta kosketukset paikallisiin jäivät satunnaisiksi tavaranvaihtoiksi.³¹³ (AA; TN)

Sota-aikaa leimasi myös pommitusten ja desanttien pelko. Desantteja³¹⁴ saatiin joskus kiinni ja heidät viedtiin Rovaniemelle. Kyliin oli perustettu kodinturvajoukkoja, joiden täytyi pitää silmällä, mitä tapahtuu ja tuleeko desanteista hälytyksiä. Silloin piti lähteä etsimään heitä. Myöhemmin Lapin sodan ja evakon aikana tyhjiin kyliin saattoi tulla karanteita saksalaisia sotilaita tai venäläisiä sotavankeja, joille neuvottiin mihin mennä. Joskus annettiin jopa sukset käyttöön ja mahdollisesti ruokaa.³¹⁵ (AA; MP; PN; VK) Kittilän läpi kulkevista venäläisistä vankikolonnista oli muistoja jo kesältä 1944 tai viimeistään evakkomatkalta.

EVAKKOON

Lapin sota alkoi 28.9.1944. Se tarkoitti, että Lapissa tutuiksi tulleista saksalaisista ja itävaltalaisista sotilasta tuli vihollisia, joten suomalaisten oli ajettava joukot pois kohti pohjoista. Suunnitelmaksi tuli, että Lappi tyhjenetään siviileistä. Tuohon aikaan perheissä oli monta lasta ja heidän lisäksi perheeseen saattoi usein kuulua myös kolmas sukupolvi, eli joko äidin tai isän vanhemmat, sisaruksia tai palvelusväkeä. Evakkoon lähtijöissä oli niin lapsia kuin sairaita vanhuksia. Kittilässä oli tuolloin 6 100 asukasta, joista Pohjanmaalle piti mennä evakkoon 100 ja loput Ruotsiin. Pohjanmaalle evakkoon lähti muun muassa osa Siltalan perheestä, sillä äiti oli kotoisin Ylivieskasta, joten evakkoon päästiin mummolaan (RV). Suomen hallitus pyysi 5.9.1944 sodassa neutraalina pysytelleeltä Ruotsilta apua evakkojen sijoittamisessa ja Ruotsi vastasi pyyntöön myöntävästi. Ruotsissa alkoivat valmistelut evakkojen vastaanottoon. Länsi-Lapista oli Ruotsiin lyhyt matka ja rajan pinnassa asuvilla oli siellä jo ennestään sukulaisia ja tuttavita.³¹⁶

On epäselvää, kuinka moni kittiläläinen lopuksi meni evakkoon Ruotsiin, sillä kaikki eivät lähteneet. Osa miehistä oli vielä Lapin sodassa tai sotasairaalassa, osa jäi hoitamaan poroja tai halusi jäädä rintamalta paluun jälkeen kylään tai lähellä olevaan metsäkämppään. Oli myös talouksia, joiden asukkaat eivät halunneet lähteä evakkoon, vaan he jäivät kotiinsa. Näin oli eri syistä esimerkiksi Raattamassa, Maunujärvellä, Sirkan Poikkijärvellä tai Loukisilla ja Hossassa. Kittilässä oli erämaataloja, joihin evakuointimääräystä ei jostain syystä annettu tai asukkaat saivat väärää tietoa, joten talonväki eli

syksyn 1944 kotonaan erämaassa. Kunnan eri puolilla asuneet haastateltavat kertoivat, että yleensä nimismies huolehti, että evakkoonlähtökäskystä tiedotettiin kyliin. Sen jakamisesta huolehti suojeluskunta. Joissakin tapauksissa sen antoi joku sotilaspukuinen henkilö, mikäli kylään ei ollut puhelinlinjaa. Joskus nuori poika pantiin juoksemalla viemään evakkokäskyä sukulaistaloon. Kaikkialle ei nimittäin päässyt polkupyörällä tai niitä ei ollut kaikilla. Monet evakossa olleet muistavat, missä olivat evakkomääräyksen tullessa. Esimerkiksi Oili Kokko kertoi olleensa perunamaalla.³¹⁷ (TM; OK)

Kertomus Kittilän kunnan evakuoinnista

- 7.9.44. Rov. isp. E:sta ilmoitettiin, että kunnan evakuointipäälliköksi on määrätty nimismies E. Pursiainen. Is.- ja evakuointipäällikkö saivat tehtäväkseen laatia evakuointisuunnitelma kuntaa varten. Jo aikaisemmin oli paranneltu pitäjän kulkuyhteyksiä mm. rakennettiin uusi tilapäinen lossi Ounasjoen yli Könkäänkylän kohdalla. Apuna näissä töissä käytettiin hälytyksellä koottavia is.joukkoja.
- 8.9.44. Valmiiksi painettuja pakkauskehoituksia jaettiin eri puolille pitäjää. Jokaiseen kyläsuojeluvalvojaan otettiin yhteys ja annettiin ohjeita mahdollisen evakuoinnin varalta.
- 10.9.44. Is.- ja evakuointipäällikön neuvottelu, jossa suunniteltiin karjankuljetus ja huolto. Neuvotteluun otti osaa myös agronomit Mattila ja Kinnari karja-asioiden erikoistuntijoina. Hälytyksellä koottavia otettiin 1. joukkue kokoon,
- 13.9.44. Evakuointitoimistosta soitettiin ja pyydettiin tietoja kauppaliikkeiden varastoista, teollisuuslaitoksista ym. Suositettu tiedustelu osoitti, että kauppaliikkeiden varastoissa ja puutavarayhtiöillä oli yksistään säännösteltyjä elintarvikkeita n. 165.000 kg.
- 16.9.44. Yhdysupseeriksi saksalaisiin joukkoihin saapui luutn. Helenius Yht.E. Roista.
- 21.9.44. Maj. U. Niemelä soitti P. E:sta, että kunnan evakuointi alkaa 22.9.44.
- 22.9.44. Rovaniemeltä saapui ensimmäiset 13 autoa evakuointia varten. Autot ohjattiin Alakylään ja Helppiin. 3 ja 4 joukkue otettiin kokoon. Komppanian varastot ja muu ylimääräinen materiaali lähetettiin autoilla Rovaniemelle.
- 23.9.44. Autoja saapui lisää L-Pohjan skp:stä. Kaikkiaan oli nyt käytettävissä 36 autoa. Alakylä tyhjjeni väestöstä. Helpin ja Alakylän karja lähti liikkeelle. Matka suuntautui metsäteitä myöten suoraan länteen.

- 24.9.44. Alakylästä kuljetettiin osa evakkotavaraa ja Kaukosen ja Kallonkylien väestön kuljetus aloitettiin.
- 25.9.44. Kirkonkylän tyhjennys väestöstä alkoi, samaten Jeesiöjärven ja Kelontekemän. Evakuointitarkastaja metsänhoitaja Lehtiö kävi tarkastuksella. Kirkonkylän karja lähti liikkeelle.
- 26.9.44. Edelleen kirkonkylän Könkään, Hanhimaan ja Rauduskylän sekä Sirkankylän tyhjennys jatkui. 2.joukkue otettiin kokoon.
- 27.9.44. Kirkonkylän kauppaliikkeiden tyhjennys jatkui. Alakylän is.joukkue saapui avuksi lastauksessa. Pitäjän pohjoisosan kylien tyhjennys alkoi. Ev.tarkastaja Lehtiö kävi uudella tarkastuksella.
- 28.9.44. Komppania alistettiin pitäjässä oleskelevalle sotapoliisikomppanialle, jonka päällikkö luutn. Sotamaa antoi käskyn olla valmiina klo 11.00. Komppanian arkisto ym. kirjallisuus poltettiin koska näytti mahdolliselta, että saksalaiset voivat matkalla pidättää komppanian.
- klo 10.00 Häl.koottavat is.joukot vapautettiin, mutta jäivät edelleen evakuointipäällikön käytettäväksi.
- klo 11.00 Komppanian jälellä oleva osa lähti Kittilästä. Evakuointipäällikkö Pursiainen jäi edelleen paikkakunnalle huolehtimaan evakuoinnin jatkumisesta.
- Evakuointi sujui Kittilän kunnan osalta verraten hyvin, joskin muutamia vastuksiakin esiintyi. Evakuoinnin loppupuolella oli autojen lukumäärä jo pienentynyt huomattavasti koska autot rasittavassa ajossa särkyivät.
- Saksalaiset pyrkivät varastelemaan evakuoitavien tavarointa. Eräissä tapauksissa saatiin ripeällä toiminnalla varastettu omaisuus takaisin.
- Suurta haittaa tuotti se, että karjan kuljetukseen määrätyt naiset pyrkivät karkaamaan saksalaisissa autoissa mennäkseen suoraan Ruotsiin. Etenkin kirkonkylän karjankuljettajia häipyi mainitulla tavalla suuri osa.
- Erittäin suurta apua kunnan evakuoinnin hyvään sujumiseen antoivat ylikonstaapeli Koistinen evakuointipäällikön apulaisena hyvällä paikallistuntemuksellaan sekä Alakylän suojeluvalvoja, väpäpeli Ylitalo sekä Kaukosen suojeluvalvoja Oskari Hettula, jotka esimerkillisellä tavalla huolehtivat kyliensä evakuoinnin suorittamisesta.
- Kittilän is.päällikön v.s. Ylikersantti
A.Salovirta”

Lähde:

SArk T 1044/17 Rov. ls.p. E, kirj 1944.

Oleskelu Lapissa ilman poliisin lupaa oli kielletty 8.9.1944 lähtien. Evakuointia varten Lappi jaettiin kiireellisyysden perusteella eri vyöhykkeisiin, ja Kittilä kuului näistä toiseen. Kun evakuointikäsky oli saatu, ihmiset saivat muutaman päivän aikaa valmistautua. Monet äidit olivat peloissaan, kuinka selviytyä matkasta tuntemattomaan, kun mukaan tulivat monen lapsen lisäksi myös vanhukset tavaroineen. Tässä vaiheessa kukaan ei tiennyt, voiko evakosta palata ja milloin. Tämä epä-tietoisuus vallitsi evakkojen keskuudessa Ruotsissa vielä joulun asti. (MP; AA; MT)

Erään haastateltavan mukaan ihmiset tiesivät jo kauan mahdollisesta evakkoon joutumisesta, mutta ei uskottu, että lähtö todella tulee. Kun lähtökäsky saatiin, ruvettiin kovalla kiireellä piilottamaan sellaisia tärkeitä tavaroita, joita ei voinut ottaa mukaan. Tavaroita, kuten huonekaluja, niittokoneita ja astioita, vietiin kauempana oleviin niittylatoihin tai metsään. Oli annettu myös ohje, että työkalut pitää piilottaa.³¹⁸ Martti Paakki kertoi tästä: ”Ku tuli tosi, niin kaikki viethin, pakathin puulaatikhon ja viethin methän. Sen takia että kukhan ei niitä vie. Äitin ompelukone viethin.”³¹⁹ (MP) Alan veljeksille, Arville ja Maunolle on jäänyt selkeästi mieleen metsähautaan piilotettu laatikko, johon oli pakattu myös seinäkello. Kun kello laitettiin laatikkoon, ja se suljettiin, niin kello alkoi lyödä. (AA; MA)

Könkäältä nelivuotiaana evakkoon lähtenyt Sirkku Palosaari muistaa tarkoin evakkoon lähdön: ”Muistan lähdön, ei siitä kerrottu lapsille. Uskomaton juttu, sitä ei lapsille kerrottu, että miksi lähetään. Oli kaunis päivä. Meille tehtiin nimilaput, kilkulat kaulaan, jossa tietoja, nimi ja muuta. (---) Me asuima joen rannalla ja vastapäiselle rannalle tuli kuorma-autoja, meät pantiin veneeseen ja vietiin toiselle puolelle Palolan pihalle, siinä oli paljon väkeä. Aivan kuin olisi ollut siunaus- tai rukoushetki sielä. (---) Se lähtö vain tuntu niin jännittävältä, kun Palolan pihalla oli niin paljon kuorma-autoja, en ollu autojakaan nähny.” Lähtöä ennen oli heilläkin piilotettu tavaroita latoihin ja teurastettu eläimiä. (SP)

Osa tavaroista pakattiin, varustettiin nimellä ja lähetettiin erikseen evakkopaikkakunnalle. Tavaroiden perille saapuminen ihmetytti, sillä ne löysivät tiensä perille, vaikka evakkopaikkaa ei tiedetty ennakoon.³²⁰ Hanhimaalaisesta Nivan perheestä joku tädeistä kirjoitti ennen lähtöä ohikulkijoita varten kauniin kirjeen pöydälle. Kirje oli vielä samassa paikassa, kun evakosta seuraavana keväänä palattiin ja koti oli ennallaan. (EN)

”RUUSAN KANSSA EVAKHON”³²¹

Karjanhoito oli tuolloin tärkeä osa kylien monitoimitaloutta, joten evakkoon lähtiessä piti myös ratkaista, mitä tehdään karjalle ja miten mahdollinen karjan kuljettaminen Ruotsiin tapahtuu. Vain hevoset, lehmät ja joissakin tapauksissa sonnit voitiin ottaa mukaan, joten siat, lampaat ja kanat joko teurastettiin tai jätettiin oman onnensa nojaan. Kuljetettavia lehmä Kittilässä oli arviolta 2 000.³²² Hevosia ei ollut joka talossa ja osa hevosista oli luovutettu valtiolle sotatehtäviin. Monissa taloissa siat tapettiin ja liha suolattiin toivoen, että se on tallessa, kun päästään palaamaan. Lihaa otettiin myös evääksi matkalle, jonka kestosta ei silloin vielä ollut tietoa. Ennen lähtöä ehdittiin myös nostaa perunat kellareihin sekä tehdä heinä ja leipävilja eli ohra. Kyseinen kesä oli ollut hyvä hillakesä, joten marjoja säilöttiin kellareihin. Kaikki jauhot leivottiin leiviksi, jotta ne voitiin ottaa mukaan. (AA; PN; SP) Tästä valmistautumisesta kertoo Lompolossa asunut Alli Rantatalo seuraavasti:

”Sika oli ja se hääythin tappaa, ku lähtö tuli syyskuulla. Sika tapethin ja suolathin saavhin ja viethin, laitethin tuone jokivarthen. Ja perunat saathin kellarhin, sen muistan. Lehmät täyty laskea, että ne viethin kans, panthin menemhän, niitä oli, Esteri Puljujärvi ja Eeva Ruotsala ja Aino Uusikartano oli ja Hilja Ruotsala [o.s. Rantatalo] tyttären Tuulan, lehmien kans [kuljettamassa Ruotsiin]. (---)”³²³

Myös Allin kotona, kuten monissa muissa taloissa ja kylissä oli lampaita, jotka jätettiin ulos ja niitä varten ladon ovi raolleen, jotta ne saisivat syödäkseen heiniä. Lampaiden lisäksi myös kanoille jätettiin ruokaa talven varalle toivoen, että ne säilyisivät elävänä takaisin tuloon asti. Evakkotalven aikana lampaiden villat olivat kasvaneet pitkiksi.³²⁴ (AR; MP: PN; AO)

Myös koirat ja kissat piti lopettaa, sillä niitä ei saanut ottaa mukaan Ruotsiin. Haastateltavien mukaan koirista luopuminen oli vaikeaa. Martti Paakki kertoi, mitä tapahtui pohjoisen kylien koirille: ”Korvan Toivo oli poliisi, joka tappo niitä koiria, niitä ei saanu viiä Ruothin, se oli poliisina ja se tappo niitä Könkhälä. Melkein jokhainen otti koiransa mukhan ensin.”³²⁵ (MP) Tämä evakko aika oli vähällä lopettaa Lapissa porokoirakannan, mutta muutama porokoiraa säästy, sillä evakkotalvena oli Lapin sodasta palanneita miehiä poronhoitotöissä koirien kanssa.³²⁶

Karjankuljettajiksi valikoitui kylistä nuoria ja vahvoja naisia. Usein lähtöön vaikutti myös sosiaalinen pakko. Monet lähtivät vapaaehtoisesti, vaikka tiesivät, että matka on raskas ja vaikea. Karja kuljetettiin kylästä riippuen joko Kolarin tai Muonion kautta rajajoen yli Ruotsiin. Matkan varrella lehmät

karkailivat ja niitä jouduttiin hakemaan ja käännyttämään toisen eläinten joukkoon. Lehmien lisäksi hevoset kuljetettiin evakkoon, ja kärryissä ne veivätkin kylien asukkaiden tavaroita. Kun evakosta palattiin hevosilla talvikelillä, niin ongelmana oli, että mistä saadaan reki, sillä kärryillä ei lumisilla teillä ajeta.³²⁷ (AA; MP: PN; EN)

Hanhimaasta kotoisin ollut Elli Niemi oli yksi karjakuljettajista.³²⁸ Näin hän kertoi matkasta: ”Kolme yötä vietimme Hanhimaan ja Muonion välillä, taloissa sisällä. Pöntsössä ainakin pitkin pirtin lattioita nukuimme, sen muistan. Isä oli meidän mukana hevosen ja kärryjen kans. Ja siinä oli meidän tavaroita, varmaan jotain vilttejä oli mukana. Meidän perheen Ruusu-lehmä eksyi meistä ja jäi jälkeen jossain Könkään kohdalla. (---) Pentti oli minua nuorempi veljeni, silloin 13v, jäi autosta, sillä hänen piti lähteä etsimään Ruusu-lehmää ja hän löysi sen ja toi meidän porukkaan Ruusun. Sitten Pentti sai istua isän hevuskärryissä loppumatkalla.” (EN) Veli kertoi itse evakkoon menostaan, että hän matkusti sinne Ruusun kanssa. (PN)

Karjankuljettajat olivat saaneet kotoa mukaansa eväitä sekä jotain peittoina käytettäviä vaatteita yöpymistä varten. He yöpyivät taloissa ja lehmät saivat syödä talojen heinää. Kylän tai usean kylän karja kulki yhdessä ja kaikki lehmät luettelointiin. Jokaisella lehmällä piti myös olla nimellä varustettu panta tai merkintä, kenen lehmästä on kyse. Vielä nytkin jotkut muistavat, minkä nimisiä lehmiä omasta talosta lähti evakkomatalle. Esimerkiksi Elli Niemen kotoa niiden 15 hanhimaalaisen lehmän joukossa kulkivat heidän Virpi-, Ruusu- ja Talvikki-nimiset lehmät. (AA; EN; PN; VK; AR)

Karjankuljettaminen oli hankalaa, sillä maantietä pitkin meni jatkuvasti saksalaisia autoja kohti pohjoista, joten eläimet joutuivat kulkemaan pitkin oja, jotta matka edistyisi. Ohiajavat saksalaiset olivat ystävällisiä ja heittelivät autoistaan karkkia, tupakkaa ja rahaa. Lehmät piti lypsää iltaisin ja joissakin yöpaikoissa hevostenkuljettajina olleet miehet saattoivat jopa vaihtaa maitoa saksalaisten konjakkiin. (PN) Matka oli raskas ja pahimmillaan karjankuljettajat saattoivat joutua Ruotsin puolella sairaalaan, sillä matkan raskaudet tuntuivat jaloissa ja ruumiissa. ”Evakkotyttöä hoidettiin suurella lämmöllä ja rakkaudella Ruotsin sairaalassa”, kuten Elli Niemi kertoi sairaalakokemuksistaan. (EN)

Virallisessa Kittilän evakuointikertomuksessa sanotaan, että evakuointia haittasi se, että lehmienviejiksi määrätyt naiset pyrkivät karkaamaan saksalaisten autoihin mennäkseen suoraan Ruotsiin. Etenkin kirkonkylän karjankuljettajia häipyi mainitulla tavalla suuri osa. Tästä en ole löytänyt muualta viitauksia.

Rajalla lehmät luovutettiin ruotsalaisten haltuun. Kun Ruotsin raja oli ylitetty, lehmät kuljetettiin ensin autoilla ja sitten junalla eteenpäin eri paikkakunnille, joihin lehmät jaettiin kylissä oleviin tyhjiin navettoihin ja samalla karjanhoitajat eri taloihin. Näin Elli Niva kertoo jatkosta Lulava-nimisessä kylässä, joka oli Bodenin ja Luulajan välillä:

”Talo, mihin meidät vietiin, oli tyhjillään, sillä siitä oli muutettu kaupunkiin. Meitä tuli noin kymmenen kittiläläistä siihen taloon asumaan ja kylässä olevia lehmiä hoitamaan. Minulla ja Maijalla [isosisko, joka tuli mukaan vasta Muoniossa] oli iso navetallinen lehmiä, ainakin 16 lehmää ja ne olivat muoniolaisten lehmiä. Sen talon isäntä oli pannut lehmät pois ja alkoi meitä auttamaan ja opastamaan, sillä olimme aika lapsellisia lehmän hoidossa silloin. En osannut edes lypsää ennen evakkoa, mutta sen jälkeen osasin. Isäntä auttoi kun lehmä alkoi poikia, sillä emme olleet sitäkään ennen nähneet. Meillä äiti oli hoitanut lehmät.”

Vaikka Ruotsissa lehmät sekaantuivat keskenään, kaikki lehmät palasivat koteihinsa. (AA; AR; EN) Lehmien paluusta seuraavana kesänä kertoi evakossa ollut Viivi Puljujärvi lehtihaastattelussa: ”Lehmät palasivat kylään juhannuksena. Lehmien jako tapahtui keskellä kylää. Viivin ei tarvinnut kuin kutsua nimeltä kahta lehmäänsä, niin ne tulivat hänen vierelleen liki. – Ei tarvinnut mitään narua edes niiden kotiin tuomiseen.”³²⁹

Karjan määrät näissä kylissä olivat erilaisia. Esimerkiksi Lövångerin kuntaan tuli sekä evakkoja ja lehmiä 375 ja Västerbottenin lääniin 300 hevosta. Evakot saatiin asutettua usein leivintupiin. Eläinsuojien löytäminen ei aina ollut helppoa, ja esimerkiksi Bäckån kylässä majoitetuille lehmille piti ajaa vettä. Tästä huolehti hevostenhoitajana ollut Yrjö Torvinen.³³⁰ Kunta huolehti rehusta ja puista. Tiedon karjanhoitajien tulosta ruotsalaiset kyläläiset saivat kaksi viikkoa aikaisemmin.³³¹

”Hänen tulopäivänä oli huono sää, hän oli aivan läpeensä kastunut ja häntä paleli. Kengät olivat aivan kuluneet, kengänpohjia ei ollut enää ollenkaan. Me annoimme hänelle vaihtovaatteita. Hänen kamarinsa nurkassa olevassa kamiinassa paloi tuli. Oli lämmintä ja somaa. Sitten hän petasi sängyn, näytti että se oli hänelle hyvin mieluisa.”³³² Näin kertoi eräs ruotsalainen lehmänkuljettajan vastaanotosta.³³³ Evakkojen paikalliset ryhmänjohtajat olivat hankkineet petivaatteet, mutta eivät käyttövaatteita kuluneiden ja kylmien tilalle. Kyläläiset huolehtivat uusista vaatteista. Nolbyssa oli majoittuneena tepsalaisia, kuten muun muassa Kujalan perhe sekä lehmienkuljettajina olleet Hilja Lenkola, Toini Ylitespa, Katarina Takalo.³³⁴

Vuosia, jopa vuosikymmeniä myöhemmin jotkut karjan-kuljettajina ja -hoitajina olleet naiset ovat hakeneet sotien 1939–1945 rintamapalvelustunnusta. Ainakin osa on saanut sen, kuten esimerkiksi vuonna 1986 sellaista haki ja sai Sirkasta lehmä kuljettanut Saima Kaarlela (myöhemmin Jokela). Hän oli kuljetuksen lisäksi myös hoitamassa karjaa Ruotsin Borgfossissa. Hakemukseen tarvittiin muun muassa Puolustusministeriön Veteraanitunnuslautakunnalle tehty lisäselvitys ja todistus karjanevakuoinnista. Siinä kysyttiin paikkakuntien ja reitin lisäksi tehtävänantajat, kuljetettavan karjan omistukset ja määrät sekä kuljetusaikataulu. Ryhmä, jossa Saima oli mukana, kuljetti Sirkkan kylän karjan eli noin 90 lehmää, joista omasta talosta oli neljä lehmää ja yksi vasikka. Matka rajalle kesti neljästä viiteen päivää, eikä siitä saanut korvausta.³³⁵

”KYLÄ SE ON HYVÄ MUISTO”³³⁶

Monet muistavat evakkomatkan vielä runsaan 75 vuoden takaa. Sen vaiheet ovat piirtyneet mieliin jo Suomen puolelta. Eri kylistä evakot kuljetettiin avokuorma-autoilla Muonioon rajalle. Ilman maantieyhteyttä olevista kylistä matka alkoi joko jalan, veneellä tai hevosella. Pohjoisista kylistä matka taittui Kõnkäälle Ounasjokea pitkin. Sauvojat saattoivat käydä hake-massa väkeä useita kertoja. Hanhimaasta kotoisin olevat haas-tateltavat kertoivat, että viimeiset Ounasjoen ylittäjät katkoivat lossin vaijerit ja lähettivät sen alavirtaan, jotta joen takaisia kyliä ei päästä polttamaan. (MP; PN) Raattamasta tultiin hevosella tienvarteen ja Kittilän etelä- ja itäosan kylistä päästiin autoilla yleensä koko matka, ensin Sirkkaan ja siitä kohti Muoniota. (IN; HH; MA; TM; AA) Joidenkin mieleen on jäänyt se, miten vihainen nimismies oli, kun veneellä hankalan matkan takaa Kõnkäälle tullut joukko pääsi vihdoon lähtemään. Nimismiehen mukaan heidän olisi pitänyt tulla jo aiemmin. (AR)

Kittilälehteen haastattelulle Jaakko Kantolalle evakkomatkan Kinisjärveltä oli niin rankka kokemus, että hän muistaa sen vieläkin, vaikka oli viisivuotias matkan alkaessa. Ennen lähtöä Jaakon pappa oli kiinnittänyt hänen kaulaansa kilkuran eli poron omistusmerkin. Kilkurassa oli nimi ja se laitettiin remmillä kaulaan – aivan kuten poroille: ”Niin mulla oli puukilkula remmillä kaulassa kiinni, siinä oli nimi. Mie muistan, ko juoksin Ylipelto-nimisellä pellolla ja rou’uin niinko vasa. Siitä hetkestä minulla alkaa tämä evakkomuisti. Ennemmin en muista täällä tapahtumia juuri mithään, Jaakko Kantola kertoo.”³³⁷

Ainakin osa kuorma-autoista oli lainassa saksalaisilta. Lavat oli naamioitu havuilla. Matkustajilla oli kylmää ja peittoja oli kehoitettu ottamaan mukaan. Monet olivat pukeneet monta

vaatekertaa ylleen. (OK) Mukana oli kaikenikäistä väkeä pienistä vauvoista vanhuksiin. Pikkulapsen kanssa evakkoon joutunut Impi Nykänen oli onnekseen ottanut mukaansa peiton, johon hän kääri lapsen: ”Suurin asia, että suojasin Railia, kun se oli lapsi [täkillä],” Paljon muuta tavaraa hänellä ei ollutkaan mukana evakkoon lähtiessään. (IN)

Matkanteko oli katkonaista, sillä samaan aikaan tiellä kulki paljon saksalaisia joukkoja ja vankikolonna kohti pohjoista: ”Meät viethin Sirkhan asti, sieltä kuorma-auton lavalle, Muonion tietä. Saksalaiset oli katkonut tietä, meät ohjathin met-hän aina, net tarkasti, että ei ole sotilaita. Ei ne meile tehnet mithän, karkkia antoivat.” (MP) Välillä autot joutuivat menemään syrjään myös mahdollisia pommituksilta suojaan. Ihmiset pelkäsivät myös miinoja, joita oli laitettu siltoihin, tierumpuihin ja myös tien laiduille. Tällöin autot ajoivat kiertotietä. Joskus autoista heiteltiin lavoille pieniä paketteja, joita ihmiset peloissaan avasivat, mutta löysivätkin niistä karamellejä tai suklaata. (MP; AA; HH)

”Saksalaiset ajoivat venäläisiä sotavankeja pitkin Kittilään menevää tietä ohjaten ja hoputtaen heitä kiväärillä ja kepillä nopeasti eteenpäin.”³³⁸

Monille on jäänyt mieleen matkalla ohitetut vankikolonnat, joissa oli haavoittuneita, ontuvia ja raajarikkoja miehiä harmaissa ryysyissä. Kuorma-auton lavalta ihmiset näkivät peloissaan, miten ohitettavia vankeja lyötiin, hakattiin ja jopa ammuttiin. Äidit ja vanhemmat ihmiset suojasivat lapsia valehtelemalla heille, että eivät nämä ole oikeasti kuolleita, kun lapset näkivät ja ihmettelivät räpsyihin pukeutuneita ihmisiä makaamassa tienpenkoilla. Vanhemmat ihmiset sanoivat, että näistä auton lavalta nähdystä tapahtumista piti olla hiljaa, sillä se kuului sotaan.³³⁹ (AR; HH; TM)

Evakkoon menijät yrittivät antaa vangeille ruokaa. Myös karanneita vankeja yritettiin auttaa. Tästä löytyy viittauksia myös arkistoaineistosta.³⁴⁰ Esimerkiksi Rauhalan kylässä, Ellen Ovaskaisen naapurissa Rauhalan talossa oli ladossa venäläisiä vankeja: ”Vietiin Sallin kanssa leipää vangeille, antoivat harmaata saippuaa. Saksalaiset sotilaat yllättivät meidät ja olivat vihaisia. Vangit karkasivat myöhemmin ladosta, hyppäsivät lantalajään.” Tässä samassa talossa yöpyi ainakin osa karjankuljettajista, ja hekin kertoivat joidenkin vankien karanneen lantaluukun kautta.³⁴¹ (EN) Samaisen talon pihalla oli myös kenttäkeittiö, jossa kävivät syömässä suomalaisten ja saksalaisten sotilaiden lisäksi myös venäläiset vangit. (EO)

Vankikolonna tavattiin vielä Muoniossa, jossa ainakin osa evakoista yöpyi ennen rajajoen ylitystä. Liikavainion talossa yöpyi alakyläläisten kanssa myös venäläisiä vankeja, joskin

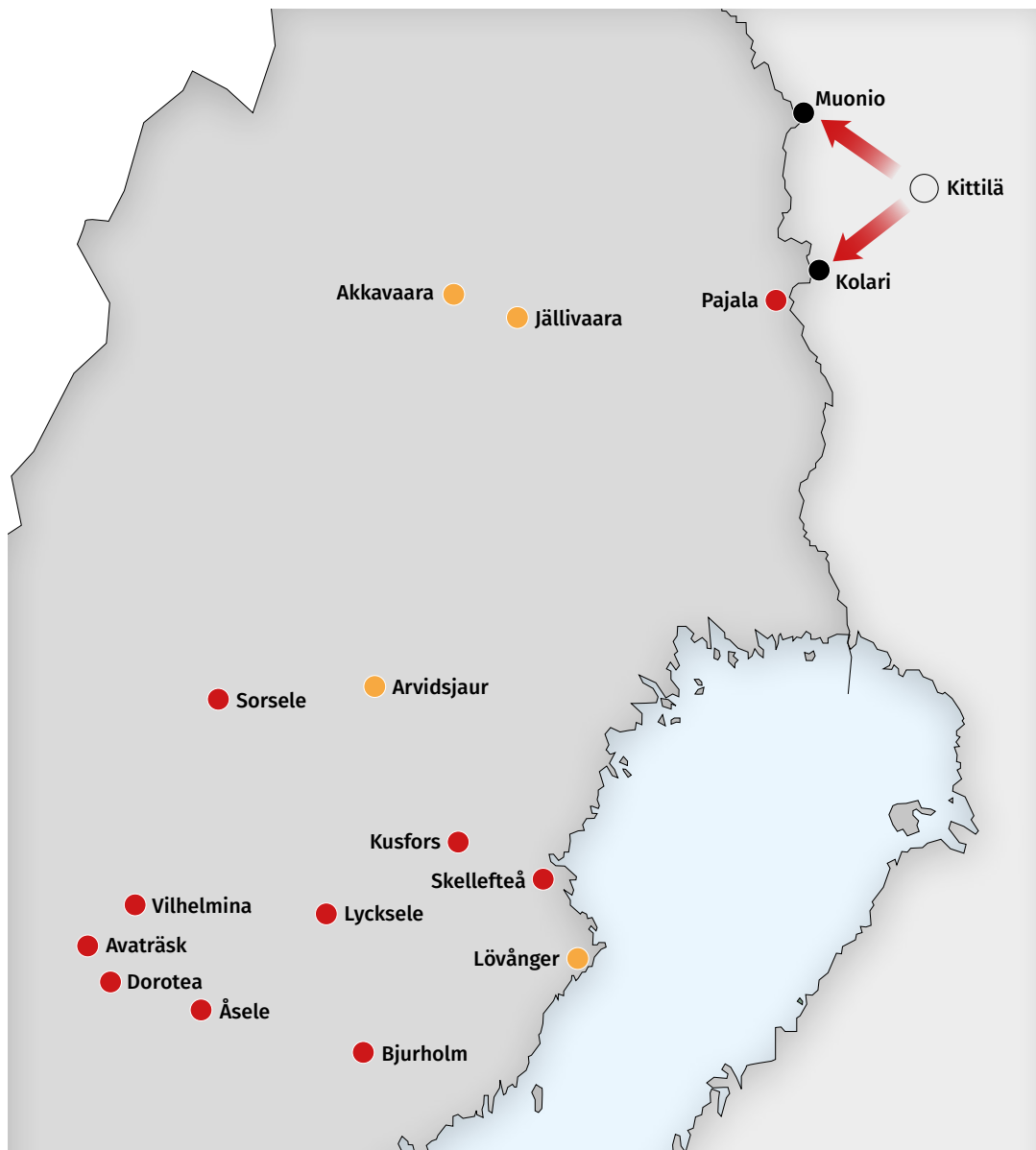
Suomalaiset evakot matkalla etelämmäksi Skellefteån Stationsgatanilla syksyllä 1944.
 Kuva: Tore Persson, Norra Västerbotten, 1944. Skellefteå Museums bildarkiv.

näiden yöpaikkana oli heinälato. Varhain aamulla herännyt Arvi Ala kertoo seuraavaa: ”Karjalato vieressä, siinä oli saksalainen konepistoolimies siinä lavon ovella, mie menin katomaan, siellähän oli vankeja, heiniä siellä. Vangit siellä heinien päällä. Menin äitin tykö, että anna mulle leipää, mie vien vangille leipää. Menin ja näytin vanginvartijalle leipää, ei se puhunut, mie menin ja heitin vankien joukkoon [sen leivän]. Itse olin tyytyväinen.” Sen jälkeen vangit heittivätkin pihalle puolikkaan mustaa limppua, josta Arvi hämmentyneenä meni äitinsä luo, joka käski viemään limpun takaisin vangeille, joilla oli vähän ruokaa, joten ei heiltä voi ottaa leipää.³⁴² (AA)

Muonio oli monille kittiläläisille evakoille viimeinen etappi Suomessa. Jotkut evakuoitavat eivät yöpyneet Suomen puolella, vaan menivät heti ”Muoniossa joen yli, siitä alkoi se Ruotsin matka.” (TM) Ruotsin puolella tehtiin evakoille tullitarkastus eli heidät ohjattiin naruilla eristettyyn aitaukseen ja jokaisen nimi otettiin ylös. Ainakin lapsille annettiin tuntolevy kaulaan. Ruotsissa oli vastassa myös Punaisen Ristin työntekijöitä ja ruotsalaisia sotilaita huolehtimassa väestä, joka kuormattiin taas kuorma-autojen lavoille. Matkalla kohti Pajalaa pysähdettiin ruokailemaan. Ainakin osa väestä söi kuoriperunoita ja läskikastiketta, osalle taas tarjottiin hernekeittoa. (AA; MA)

Pajalassa evakkoja odotti telttakylä, jonka tapahtumat tulevat esille kaikissa evakkoja käsittelevissä muisteluksissa.³⁴³ Yhdessä teltoista oli täisauna, joka on jäänyt jokaisen evakossa olleen mieleen ja josta monilla riittää yhä edelleen kerrottavaa. Eräs muistelijä kirjoitti, että tämä täisauna oli häpeäpilkku, jolla Ruotsi osoitti ylimielisyyttään.³⁴⁴ Sauna oli suomalaisille tuttu, mutta Kittilässä saunassa käytiin oman perheen tai sukulaisten kesken. Täisauna oli järjestetty siten, että nuoret sotilaat olivat auttamassa ja vahtimassa, että kaikki menivät saunaan. Naisten oli vaikea riisutua miesten läsnä ollessa. Myös vaatteet piti laittaa verkkopussiin, jotta ne voitiin desinfioida höyryn avulla. Vaatteet saatiin takaisin odottelun jälkeen ja ihmisille ehti tulla kylmä. Täisaunaa ihmiset ovat kauhistelleet ja ihmetelleet, että eihän se edes ollut kunnolla lämmitetty. Täisaunasta piti mennä rokotusteltaan, jossa oli lääkitarkastus. Sairaanhoitajat kyselivät aiemmat rokotukset ja ainakin lapset saivat puuttuvat rokotukset. Rokotuksen jotkut välttivät menemällä telttakankaan alitse. (AA) Pajalasta evakot saivat niin sanotut saunapassit, jotka piti luovuttaa majoituspaikassa, sillä niiden avulla luetteloiitiin asukkaat. Kyseessä oli eräänlainen ”hätäpassi”, johon kirjattiin henkilötiedot, kuten nimi ja kotipaikka sekä maahan saapumispäivä ja -paikka.³⁴⁵

- Rajanylitykset
- Evakkopaikkakunnat
- Eläintenpitopaikkakunnat

Karttaan on kuvattu kittiläläisten pääasialliset reitit Ruotsiin sekä evakkopaikkakunnat. Lisäksi kartassa on myös muutama paikkakunta, jonne vietiin eläimiä. Kartta Greystone.

Pajalan tapahtumista Kalevi Niva on kirjoittanut seuraavasti: ”Muoniossa yövyttiin, ja aamulla kohti Pajalaa ja linja-autolla! Ruokailtiin, ja se maistui hyvältä. Sitten kuuluisaan täisaunaan. Muuten hyvä, mutta löylyä ei vähääkään! Sitten rokotettiin. Piikki oli oikein tylsä, ja se kävi kipeää. Voi sitä huutoa, mikä kuului, lapsia oli paljon.”³⁴⁶

Hyvää tarkoittavista suunnitelmista huolimatta täisaunan vaikutus jäi puutteelliseksi, sillä ainakin Lyckseessä, jossa evakot asuivat koulun voimistelusalissa, täit alkoivat levitä ja niitä oli kaikilla lapsilla, joita salissa nukkui noin 50. Täiden alkuperäksi arveltiin ruotsalaisia sotilasmantteleita, joita alussa käytettiin peittoina. Eräs siellä asunut kertoi, että ”minulla oli vielä pitkät letit ja ne leikattiin pois, kun oli täitä. Laitettiin viikoksi meille lapsille voidetta päähän ja valkoinen myssy tiukasti viikon ajaksi. Siellä me juostiin myssyt päässä. Jatkossa ei enää täitä ollut, kun myssy poistettiin ja pestiin hiukset.” (VK)

MONENLAISTA ARKEA EVAKOSSA

Kittiläläisten evakkopaikkakuntia olivat Ruotsissa muun muassa Vilhelmina, Åsele, Dorotea, Avaträsk, Skellefteå, Sorsele, Bjurholm, Gargnäs, Kosfors ja Lycksele. Karjaa hoitajineen saattoi olla majoittuneina muillakin paikkakunnilla, kuten Lövångerissa, Arvidsjaurissa, Akkavaarassa ja Jälliväärassa. (TM; VK)

Pajalan kokoontumiskeskuksesta matka jatkui eteenpäin. Vastaavanlaisia kokoontumiskeskuksia oli joidenkin mukaan Tärännössä³⁴⁷ ja myös Sattajärvellä ja Korpilompolossa³⁴⁸. Lääkärintarkastuksen jälkeen sairaat kuljetettiin kenttäsaaralan kautta tuberkuloosiparantoloihin tai muihin sairaaloihin. Muut kuljetettiin karanteenileireille tai evakkopaikoille, joissa karanteeni voitiin järjestää. Eläintenhoitajat eläimiseen vietiin omiin paikkoihin autoilla tai junalla eteenpäin.

Kuforsin evakkoleirin rippikoululaiset helluntaina 1945 ehtoollisella käynnin jälkeen. Rippikoulun opettajat istumassa keskellä: luutnantti ja rouva Carlsson, heidän takanaan kirkkoherra Salonen ja opettajatar Koivisto. Asta Tervo (os. Sattanen) on kertonut: ”Rippikoulun mie kävin silloin Kuforsin aikana keväällä 1945. Ehtoollista varten kokousparakkiin rakennettiin koivuista alttari, joka verhoiltiin punaisella kankaalla ja koristeltiin kukin, köynnöksin ja palavin kynttilöin. Kuvassa se jää tuohon taka.” Rippikuva on otettu 10.5.1945. Asta keskirivissä viides oikealta. Tapani Tervon yksityiskokoelma.

Lapsille annetut nimilaput osoittautuivat monta kertaa tarpeellisiksi, sillä jotkut kertovat, miten he joutuivat väärään junaan tai kadottivat äitinsä, mutta kaulassa roikkuneen nimilapun avulla oikea paikka ja perhe löytyivät. (AA; OW; AR) Näin eräs evakkoon joutunut kertoi: ”Mie muistan, että mie eksyin äidistä, lappu oli ja löytyi, sen jälkhen viethin Sorseleen, sielä olema olhet,” (MP)

”Meidän perhe oli siis aluksi monessa paikassa hajallaan eikä tiedetty, missä kaikki olivat. Kuitenkin tieto kulki ja selvitetiin kaikkien olinpaikat.” (EN) Tämä Elli Niemen kuvaama tilanne oli erittäin yleinen evakkojen keskuudessa, sillä heitä ei jostain syytä jaettu kylittäin eikä edes perheittäin eri evakkopaikkakunnille. Tästä aiheutui paljon hankaluuksia ja ikävyyksiä, sillä kesti aikansa, kunnes ihmiset saivat selville perheenjäsentensä tai sukulaistensa sijainnin. Uutiset sijoituspaikasta kulkivat kirjeitse ja suusta suuhun menetelmällä. Tämä asumisjärjestely osoittautui raskaaksi erityisesti, kun kulkutaudit jylläsivät joissakin evakkopaikoissa, ihmisiä vietitiin sairaaloihin ja paljon lapsia kuoli. Kun tieto muiden perheenjäsenten tai sukulaisten sijainnista tuli, he saattoivat yrittää vaihtaa evakkopaikkaa.³⁴⁹ (PN; OK; MP) Myöhemmin evakkoon alkoi tulla uutisia Kittilän tilanteesta, sillä osa sodassa olleista miehistä tuli evakkoon ja esimerkiksi Kittilään jääneet poromiehet soittivat Muodoslompolossa kauppa-asioilla käydessään evakkopaikkakunnille uutisia. Näin ruvettiin haaveilemaan paluusta kotiin. (IN; PN)

Jotkut evakkoperheet joutuivat vaihtamaan paikkaa useita kertoja. Erään perheen kolmas sijoituspaikka oli Kusforssin eli Pikku-Helsingin suuri pakolaisleiri, jota ympäröi piikkilanka-aita:

”Se oli kauhean iso parakkikylä, jota kiersi kaks metriä korkeat verkkoaijat ja päällä oli piikkilankaa. Iso aitaus ja portit, jotka pantiin yöksi kiini. Vartiokoppi oli portin vieressä, mutta eihän ne aijat meitä piättäny. Ei veikkonen kuule ko ne suomalaiset repi ne aijat kaikki auki. Ne meni joka reijästä. Mutta ei sielä kyllä välitettykhän, eipä sillä. Kyllä ne sai kaikki mennä ja tulla. Sielä asu varmasti toista tuhatta evakkoa. Kittiläläisiä oli palijon. Olavi ja Osmo tais joutua sielä kerran tapeluunki ruottalaisten poikien kans, mutta hyvin ne oli vishin pärjänny.” (AT)

Tällä leirillä Asta Tervo (o.s. Sattanen) kävi keväällä 1945 rippikoulun, jonka ehtoollistilaisuus pidettiin kokousparakissa, jonne oli tehty koivuvin koristeltu alttari. (AT)

Vähitellen arkielämä lähti rullaamaan näillä evakkopaikkakunnilla. Ihmiset olivat onnellisia siitä, että pääsivät pakoon sotaa ja saivat paikan, johon päänsä kallistaa. Aluksi he joutuivat karanteeniin, sillä haluttiin varmistaa, että evakot eivät tuo mukanaan tauteja. Karanteeneja jouduttiin pitämään myöhemminkin, kun suuren väkijoukon ollessa majoittuneita, kulkutauteja alkoi esiintyä ja ruotsalaiset halusivat estää epidemioiden leviämisen. Esimerkiksi Lyckselessä asuttiin aluksi piikkilanka-aidan ympäröimänä ja portilla oli ruotsalainen vahti. Elo ei vaikuttanut vapaalta.³⁵⁰ (TN)

Evakkojen olosuhteet ja majapaikat olivat erilaisia ja eri tasoisia. Erityisesti Vilhelminaa ja Doroteaa arvosteltiin niin haastatteluissa kuin arkistoaineistossa. Yhteismajoitustilat olivat suurissa rakennuksissa, kuten kouluissa, työtuvisissa, parakeissa tai seurakunta- ja rukoushuoneissa, joissa iso huone jaettiin pahveilla ”lokeroihin”, jotta kukin perhe sai omaa tilaa. Parakit olivat sekä ahtaita että hataria ja niissä nukuttiin usein kerrossängyissä. Esimerkiksi Sorseleen tehtiin parakkeja, jotta seurakunta sai kappelin taas käyttöönsä.³⁵¹ Sorselesta eräs evakko kertoi, että kansantalolle majoitettiin 100 henkeä lattialle paperipatjoille. Patjoissa oli vain ollut niin paljon olkia tai heiniä, että niissä piti maata vatsallaan, jotta pysyisi niiden päällä.³⁵² Lyckselen majoituksesta esimerkiksi Taito Maunula kertoo, että paperipatjoilla nukkuessa oli ”semmonen kahina ja porina, ei koko yönä voinut nukkua. Se kahina oli semmonen, että ei puhettakhan.” (TN)

Kun paljon ihmisiä oli lähekkäin, niin siitä aiheutui luonnollisesti myös sopeutumisvaikeuksia. Kaikki äänet kuuluivat ja taudit kiersivät. Lyckselestä isänsä ja muiden karjanhoitajien luo päässyt Valma Keskitalo (o.s. Lumpus) kommentoi ensimmäistä yöpaikkaa, että ”ihana yöpaikka. Ei kuulunut lasten itkuja!”. (VK) Aineistosta tulee selvästi esille se, että karjanhoitajien asunto-olot olivat parempia, sillä heitä asui pienempi joukko yhdessä pienissä kylissä, leivintuvisissa tai tyhjiksi jääneissä taloissa tai jopa yksityiskodeissa. Ehkä he saivat myös pienempinä ryhmiä paremmin kontaktin naapureihin tai taloihin, joissa he asuivat.³⁵³ (VK; EN; PN) Hevosmiesten mukana ollut Pentti Niva kertoi, miten heidän sijoituspaikassaan oli hyvin asiat, sillä he saivat kaupasta hakea ruokatavarat ja kokeiksi oli tullut kahden hevostiehen vaimot. Myös lehmänhoitajat kehuivat ruokataloutta, sillä he laittoivat ruokaa vuorotellen. Tavarat voitiin hakea paikallisista kaupoista ja laskut maksettiin valtioiden kesken, joten he eivät tarvinneet rahaa. (PN; EN)

Ravinto oli järjestetty monin eri tavoin eri paikkakunnilla. Suurissa yksiköissä syötiin ruokasalissa yhdessä perhekunnittain ja ruotsalaiset valmistivat ruuan keskitetysti. Ruoka oli aluksi aivan erilaista, mihin oli totuttu kotona. Evakot kritisoivat myös sitä, miten nöyryyttävää oli, kun heille aluksi annettiin liian vähän ruokaa, sillä pelättiin, että he olivat olleet nälässä pitkän aikaa eikä tällöin ollut hyväksi syödä paljoa. Nälkään he eivät olleet Suomessa nähneet, mutta ruoka poikkesi suomalaisesta, sillä se oli sokerista ja eri tavalla maustettua, eikä näin olleen maistunut. Jotkut kertoivat syöneensä alussa pelkkää näkkileipää. Toiset eivät kiinnittäneet ruokaan sen suurempaa huomiota, sanoivat vain syöneensä sitä: ”Kyllä sitä vain syötiin. Se lihakeitto jäi erityisesti mielen, pöydät oli niin, että perhe söi aina yhdessä” (AR; TN; AA; MP; AR) Erityisesti Vilhelminan ruokahuolto sai arvostelua osakseen. Tilanne parani, kun ruuanlaittajiksi pestattiin suomalaisia perheenäitejä, jotka tekivät sellaista ruokaa, johon oli totuttu kotona.³⁵⁴ (IN)

Kuolema vieraili tiheästi Kittilän evakkojen keskuudessa, sillä evakkoon lähteneistä kittiläläisistä matkalle jäi ainakin 148, joista suuri osa oli lapsia.³⁵⁵ Heidän nimensä löytyvät Kittilän hautausmaalla vuonna 1995 paljastetusta muistokivestä. Eräälle haastateltavalle on jäänyt mieleen se, miten rovasti Auno siunasi yhdellä kerralla 16 vainajaa Vilhelminassa. Hänenkin veljensä lepää Vilhelminan hautausmaalla. (TM) Kun esimerkiksi tässä haastateltujen Allin ja Oilin kesällä syntynyt pikkuveli Risto kuoli, niin tuberkuloosiparantolassa ollut isä pääsi hautajaisiin. Kuolema oli kova paikka Riston äidille, kuten se oli varmaan kaikille niille, joiden lapsi tai omainen kuoli evakossa. Myöhemmin aikuisena Ruotsissa asuessaan Alli on käynyt kahdesti katsomassa Riston hautaa. (AR; OW)

Kuolleiden suuri määrä herätti huolta myös Ruotsissa ja evakkopaikkakunnille saatiin lisää lääkintähenkilökuntaa. Myös ruuan laatua parannettiin ainakin Vilhelminassa. Ruoka-ajat ja ruuan laatu muuttuivat ja lapsille alettiin antaa välipaloja.³⁵⁶ (TN) Evakkojen keskuudessa levisivät monet epidemiat, kuten kurkkumätä, tuhkarokko ja hinkuyskä. Lapsia sairastui myös polioon. Monilla oli useiden sotavuosien jälkeen huono vastustuskyky. Lisäksi evakot olivat vieraassa kieliympäristössä, jossa asioita ei pystytty tai osattu selostaa ymmärrettävästi, minkä vuoksi kaikki eivät ymmärtäneet antaa lapsiaan rokotettavaksi tai sairaalahoitoon. Jotkut lapset myös menivät piiloon rokottajia. (SP) Myös sairaalaan joutumista pelättiin ja vanhemmat hoitivat mieluummin itse lapsensa kuin antoivat sairaalahoitoon peläten sitä, että lapset

vietäisiin kokonaan pois: ”Tietenki, ku sinne tihterisairaalaan joutu, niin olihan se, kun en tienny, että minne minua viethin oikein.”³⁵⁷ Myös Sirkku Palosaari kertoi, miten hänen äitinsä pelkäsi terveydenhuoltohenkilökuntaa, joka olisi tullut katsomaan hänen evakossa syntynyttä pientä ja sairasta vauvaa. (SP) Sairastuneita lapsia jopa piiloteltiin, ettei heitä noudattaisi sairaalaan, jota tihteriksi nimitettiin. Nimitys tuli kurkkumätää ilmaisevasta difter-sanasta.³⁵⁸ Sairaalassa olleet kertoivat saaneensa siellä hyvää hoitoa. Joskus äiti oli viemässä lastaan hoitoon, joskus sen teki evakkojen tiloissa kiertävä sairaanhoitaja. (ON; AR; EN)

Evakossa syntyi myös lapsia, joten kastetilaisuudet olivat jääneet hyvin mieleen. Esimerkiksi Sorselessa syntyneen Inga-Leena Palosaaren kastoi kittiläläinen rovasti E. A. Auno. Vauva sai nimen äitiä synnytyksessä auttaneen kättilön, Inga-Leenan mukaan. Hän myös antoi kauniin virkatun liinan kastepöydälle. Äiti ei osannut ruotsia, eikä ymmärtänyt kättilön puhetta, joten hän lähetti liinan varmuuden vuoksi myöhemmin kättilölle takaisin kastetilaisuudesta muistoksi. ”Oli iso tapahtuma äidin elämässä”, kertoi hänen tyttärensä. (SP)

TYÖNTEKOA, VAPAA-AIKAA JA KOULUNKÄYNTIÄ

Valtiot huolehtivat evakossa olevien majoitus- ja ruokailukuluista, mutta monet halusivat ansaita omaa rahaa, jotta saattoivat ostaa parempaa ruokaa, vaatteita tai tarvittavia tavaroita kotiin vietäväksi. Alussahan ei tiedetty, missä kunnossa koti on, mikäli sinne vielä päästäisiin. Mukaan evakkoon ei saanut ottaa paljoa tavaroita, usein vain päällä olevat vaatteet. Käsitöitä tehtiin ja tuotoksia, kuten niin sanottuja lapinvanttuuta, myytiin paikallisille. Esimerkiksi karjankuljettajina olleet mainitsevat ansainneensa hieman rahaa käsitöillä. (IN; EN)

Myös siivoaminen oli työ, joka ei vaatinut kauheasti kieliäitaitoa ja jonka evakot osasivat. Jotkut pesivät pyykkää, siivosivat parakkeja tai paikallisten taloja. Joku pääsi kotiapulaiseksi paikalliseen taloon, josta erityisesti mainittiin kyseessä olleen hienon talon, joku toinen meni kodinhoitajaksi vanhukselle. Myös täyshoitoloissa oltiin töissä siivoamassa, pyykkäämässä tai keittiössä. (HH; OK; EO; MT; IN)

Jotkut evakot pääsivät töihin esimerkiksi keittäjiksi. Kuvassa Kusforsin evakkoleirin keittiöhenkilökuntaa, toinen vasemmalta on Asta Tervo (os. Sattanen). Tapani Tervon yksityiskokoelma.

Kokin ja keittäjän työ oli aineistoni mukaan yleistä. Suomalaisia palkattiin keittiötöihin evakkoajan alkupuolella, kun ruotsalaisten keittäjien ruokaa moitittiin oudoksi ja erilaiseksi. Esimerkiksi Valma Keskitalon äiti oli töissä keittiössä, kunnes perhe muutti hevostenhoitajana olleen isän luo. Siellä ruokahuollosta vastasivat kaksi hevoshoitajien puolisoa. Myös Impi Nykäsellä oli evakossa useita työpaikkoja, sillä ensin hän oli sairaalassa siivoojana ja pyykinpesijänä, kunnes hänen miehensä haki perheen samalle paikkakunnalle, jossa hän oli metsätöissä. Siellä Impi työskenteli täysihoitolassa, jonka jälkeen hänet pestattiin keittäjäksi metsätyömaalle, koska edellinen keittäjä lähti muualle. (VK: IN; AT)

Jotkut vanhemmista tytöistä hoitivat toisten evakkojen lapsia. Esimerkiksi opettajana toimineen Olga Ruotsalan lapsia hoiti silloin Elvi Kyrö. Joissakin evakkopaikoissa nimittäin järjestettiin koulua lapsille, sillä mukana oli monia katekeettoja sekä kansakoulun että oppikoulun opettajia. Doroteassa opettajina Olga Ruotsalan lisäksi toimivat myös Eeva Hanhi-

vaara³⁵⁹ ja Aino Vainikainen. Koulua pidettiin ensin saunan lauteilla, sitten kappelirakennuksessa.³⁶⁰ Eräs evakossa ollut kertoi käyneensä koulua, mutta ei sanonut muistavansa siitä enää mitään (MA). Koulun järjestäminen antoi lapsille tekemistä ja jätti äideille aikaa huolehtia muusta lapsiktraasta tai tehdä töitä. Kaikissa paikoissa ei opetusta järjestetty, mutta esimerkiksi hevoshoitajana ollutta isää seuranneen Alan perheen kaksi lasta olivat paikallisessa ruotsinkielisessä koulussa kuunteluoppilaina. Äiti oli sitä mieltä, että muuten lapset ovat joutilaina. (AA)

Pojat olivat omatoimisia ja yrittivät myös ansaita vähän rahaa muun muassa työntämällä autoja mäen päälle. Isommat yrittivät ottaa selvää, minkälaisia työpaikkoja Vilhelminassa olisi heille. Halkojen hakkuuta ja lumen luontia löytyi helposti, ja jotkut olivat hakemassa töitä jo viiden aikaan aamulla. Työstä sai vähän rahaa, jonka he antoivat äidille, jotta tämä saattoi ostaa pienemmille ja heikommassa tilassa olleille pikkusisarille jotain, jotta nämä vahvistuisivat. (TM)

”Oltiin ulkona ja toisten evakkolasten kanssa, laskettiin mäkeä ja tutustuttiin toisiin lapsiin.” Tämä lainaus Alli Rantatalon haastattelusta sopii moniin evakkolapsiin, jotka leikkivät ja myös nahistelivat keskenään. (AR; SP) Karanteenissa ollessa lapsijoukko seisokeli aidan takana ja ohikulkevat ruotsalaiset saattoivat heittää heille karamellia tai omenia, joista tapeltiin (AA; MA) Joissakin paikoissa he saivat ruotsalaisia leikkikavereita. (AA; EK; HH; VK) Lyckselessä karanteenin päätyttyä pojat kulkivat kaupungilla ja käyttivät mäen laidassa, että saattoivat auttaa työntämään auton mäen päälle, jonka jälkeen käsi ojossa odottivat rahaa. Näin he ansaitsivat vähän omaa rahaa, jolla saattoi ostaa vaikka karamelleja. (AA; TN)

Evakossa vietetystä vapaa-ajasta on vähän mainintoja. Eri-laisista vapaa-ajanviettomahdollisuuksista kertoo Laila Torvinen, joka työskenteli Uumajan ja Kusforsin evakkoleireillä.³⁶¹ Haastatteluissani maininnat ovat lasten näkökulmasta ja heille tuli aika usein pitkäksi. Muistitietoaineistoa lukiessani en ole törmännyt tansseista tai soittamisesta kertomiseen kuin karjanhoitajien majapaikassa ja ruotsalaisten keräämässä aineistossa. Vain Arvi Ala kertoi muistelmissaan eräästä musiikkitalaisuudesta. Nuoret tutustuivat muihin kyläläisiin, ja nuoret miehet alkoivat käydä lehmänhoitajien luona kylässä tuoden levysoittimen mukanaan ja opettivat tyttöjä tanssimaan.³⁶² (EN) Könkäästä kertovassa kirjassa eräs haastateltava kertoi evakkotansseista, joita järjestettiin Suomen puolella evakkoon menijöiden pysähtymispaikoissa Kiistalasta eteenpäin. Hänen mukaansa näissä soitti muun muassa Leo Siirtola.³⁶³

Joissakin paikoissa evakot ovat sanoittaneet lauluja ajan-kohtaisin sanoin tai kehittäneet kokonaan uusia esimerkiksi silloin, kun joku ryhmä on lähtenyt Suomeen. Näitä sanotuksia löytyy julkaistuna esimerkiksi Tepaston kylän tarinoita sisältävästä teoksesta.³⁶⁴ Evakko aika on toiminut monilla myös inspiraation lähteenä, sillä esimerkiksi Mauno Ala on maalausissaan käsitellyt evakko aikaa, niin täisaunaa kuin muita asioita. (MA) Myös Ahti Vielman romaaneissa on käsitelty evakkoa ja sen jälkeistä aikaa.

KIELESTÄ JA ARJESTA EVAKOSSA

Evakot vietiin yleensä ruotsinkieliselle seudulle Västerbotteeniin ja Norbotteniin, kun Väylän varressa asuvat saattoivat mennä nopeasti joen yli sukulaisiin ja alueelle, jossa puhuttiin suomea.³⁶⁵ Joissakin paikoissa saattoi talon emäntä osata suomea, koska hän oli kotoisin vaikkapa Keski-Pohjanmaalta. Myös Lyckselen sairaanhoitaja puhui suomea (AA). Evakoilla oli tulkkeja apuna. Esimerkiksi Norjassa asunut Alma Särestöniemi toimi tulkkina. Evakkoon tulleet opettajat osasivat ruotsia, samoin oppikoulun aloittaneet tytöt. Ruotsalaiset evakkopäälliköt eivät juuri osanneet suomea.³⁶⁶ (AT; AR)

Ruotsintaito parani ajan kuluessa ja mitä enemmän ruotsinkielisiä kavereita oli lähellä, niin sitä paremmin ruotsi alkoi sujua. Jotkut evakossa olleet, erityisesti lapset, oppivat nopeasti ruotsia ja heitä käytettiin tulkkeina. He myös autoivat kauppa-asioissa toisia ja olivat apuna, kun piti olla osaamatta suomea ja kuunnella mitä suomalaiset hevoskauppiat puhuivat suomeksi. (PN; IN) Esimerkiksi Jalmari Salanki oppi ruotsia huonekaveriltaan, kun hän oli polion vuoksi useita kuukausia sairaalassa: ”Kyllä minä olen aika paljon osannu ruotsi silloin ku mie olin siellä kuus kuukautta, siellä Uumajan sairaalassa. Silloin ku sota-aikana ku evakhon viethin, kymmenen vanhana, pikkusen vanhempana. Se oli samanikäinen ruotsalaispoika ja sen kanshan sitä oppi aika paljon. Kyllä sitä silloin olis oppinu, jos olis sitä hommaa jatkanu.”³⁶⁷ Myös kuunteluoppilana ruotsalaiskoulussa olemisen opetti ruotsia, vaikka Suomeen palattuaan Arvi Ala vannoi veljensä kanssa, että nyt kun ollaan taas Suomessa, niin ei puhuta enää sanaakaan ruotsia. (AA)

Ankaran ja pelottavankin arjen vastapainoksi pyrittiin järjestämään myös vapaampia tilaisuuksia ja juhlia. Juhlita monien mieliin ovat jääneet joulujuhlat. Åseleen jouluksi äidin luo mennyt Pentti Niva kertoo, että jouluna ruuan oli tarkoitus olla parempaa, mutta kuutioiksi leikattu suolaläski kastikkeena ja perunat eivät oikein ollut sitä, mitä he olisivat halunneet. Heillä oli ollut omaa rahaa jostakin pikkutöistä, joten he olivat ostaneet kaupasta omenia ja appelsiineja. Joulujuhla oli myös jäänyt mieleen: ”Kyllä mie muistan sen jouluaaton, evakkopäällikkö oli ruotsinkielinen. Laulethin Kodin kynttilät, tietenki paatoksella. Jäi mielhen, että ruotsalaisella miehellä tuli kyynleet silmiin. Tiesi kuitenkin mistä laulusta on kyse.” (PN)

Joissakin evakkopaikoissa ruuan yhteydessä jaettiin ”joulupussit”, joissa oli karamelleja ja omenia. Nämä pussit jaettiin ruokailun yhteydessä eikä Alli Rantatalon mukaan mitään muuta joulujuhlaa ollut. Muuten Allin mukaan heille erämaan

lapsille – hän nimittää itseään ja muita näin – oli hienoa seurata ruotsalaispitäjän joulunviettoa, sillä taloissa näytti hienolta, kun he kurkistelivat ikkunoista ja näkivät joulutontun vieraisilla. (AR)

Sorseessa pidettiin evakoille joulujuhla, jossa myös joulupukki vieraili. Ohjelmasta Sirkku Palosaari muistaa, että siellä laulettiin joulupukkilaulu ja jaettiin lahjat. Lapset olivat kauhean jännittyneitä eikä hän muistanut nähneensä aiemmin joulupukkia, sillä Suomessa ollessaan hän oli ollut niin nuori ja muutenkin joulupukin vierailuja ei syrjäkylissä ollut tuolloin. ”Me saatiin lahjaksi käsilaukut ja siellä oli piskettejä [keksejä] sisällä. Se oli hirveän tärkeä meille. Siellä oli kauhean kauniisti laitettu joulu, jota meillä ei vielä ollu vaikka eihän Sorsele ollu mikään hieno paikka.” (SP)

Evakkojouluun liittyvän ja vaikutukseltaan pitkäaikaisen episodin kuulin Kittilän entiseltä kirjastotoimenjohtajalta Marjatta Junttilalta hänen kertoessaan etunimensä vaihtamisesta. Hän oli saanut kasteessa nimekseen Viesti Marjatta, ja evakkopaikassa Skellefteåssa Viesti-nimi osoittautui huonoksi. Evakoille järjestetyssä joulujuhlussa tytöt saivat lahjaksi nukken ja pojat korkkipyssyn. Viesti-nimeä ei ollut tunnistettu tytön nimeksi, joten pojalle tarkoitettu lahja oli hänelle valtava pettymys toisten tyttöjen saadessa kauniin nukken. Jo silloin hän oli päättänyt, että aikuisena hän vaihtaa etunimekseen Marjatan.³⁶⁸

Arvi Alan joululahjaksi saamalle puuhevoselle kävi huonosti, sillä se joutui vahingossa lahjan antaneen isännän hevosen alle. Ainakin Gargnäsissa kulki Lucian päivänä Lucia-kulkue, jossa esiintyivät ruotsalaiset lapset. Luciaksi valitulla oli kynttiläkruunu päässä. Tämä oli jäänyt hyvin siellä asuneen Oili Kokon mieleen. (AA; EO; OK) Lucia-kulkueesta kertoi myös Vappu Hietanen. Kylän tytöt tulivat laulamaan Lucian lauluja Agnäsän rukoushuoneelle, jossa evakat asuivat.³⁶⁹ Ellen Ovaskainen kertoi puolestaan juhannuksen vietosta, että läheisen koulukodin lapset opettivat hänelle ruotsalaisia lauluja sekä numeroja ja sanoja ruotsiksi. Niinpä juhannuksena hän muiden mukana lauloi juhannussalon ympärillä Ruotsin kansallislaulua. (EO)

Eräs haastateltava muistaa mieleenpainuvana asiana päivän, jolloin he saivat täytekakkua. Ruotsissa juhlittiin silloin jonkun kuninkaallisen vuotuista syntymäpäivää³⁷⁰. Täytekakku ei ollut kuulunut suomalaisten erämaatalojen ihmisten ruokavalioon silloin, joten tämä elämys on jäänyt mieleen. (TM)

MUISTAMISEN MATERIAALISUUS JA EVAKOT

Evakkoajan esineitä voi tarkastella muistamisen materiaalisuuden kautta, jossa muistitiedon avulla voi pohtia menneisyyden ja nykypäivän suhdetta. Evakkoajalta peräisin olevat esineet toimivat todisteena kerrottavasta ajasta, mutta kertovat myös tilanteista, joissa materiaallinen yhdistetään menneisyyteen ja sen kautta nykyisyyteen tai tulevaan.³⁷¹

Tässä muistelun välineiksi ei löydy monia konkreettisia esineitä, sillä ensinnäkin evakkoon lähtiessä mukaan sai ottaa vain välttämättömät tavarat. Se tarkoitti sitä, että ylle puettiin monta vaatekertaa ja otettiin mukaan peitoiksi sopivia huopia tai tärkkejä, kuten pakkausohjeissakin oli ilmoitettu. Kaikki mukana olevat tavarat desinfioidiin täisaunan yhteydessä. Kun evakkotavaroita pakattiin, niin tärkeät tavarat piilotettiin joko metsään tai latoihin. Aineistossa ei ole kerrottu mukaan otetuista leikkikalusta eikä leikkikaluja tuohon aikaan juuri ollutkaan.

Lapin sodan jäljet olivat Kittilässä musertavia. Evakat palasivat poltettuun Kittilään. Tuhot keskittyivät Muonioon johtavan tienvarren kyliin, kuten kirkonkylään, Sirkkaan ja Rauhalaan sekä Kaukoseen, Alakylään ja Helppiin. Kirkonkylästä oli polttamatta vain kirkko ja muutama talo. Muuten kotiin palattua tutut tavarat olivat yleensä samoilla paikoilla kuin ne oli jätetty, joko talossa tai piilossa. Evakon alkaessa Alan perheen metsään hautaama seinäkello mittaa vielä edelleenkin aikaa lapsuudenkodin seinällä.

Joissakin paikoissa evakossa lapset saivat joululahjoja, kuten nukken tai auton, mutta niistä ei ole enää ketään kertomassa. Jotkut ovat kertoneet Ruotsista tulleista paketeista, joissa oli lapsille vaatteita, karamellia ja jopa leikkikaluja. Jotkut niistä muistetaan vieläkin tarkasti ja ne yhdistetään evakkoon ja Ruotsiin sekä paketteja lähettäneisiin ihmisiin. (esim. P-LO.) Sirkku Palosaari muistaa, että pojat saivat evakossa puisia tai itsetehdyiltä näyttäviä leikkikaluja, kuten junia ja autoja. Nukkea hän ei muista sieltä, mutta kertoo, että he [tytöt] saivat laukut ja uudet mekot: ”Semmoset samanlaiset mekotkin oli [meillä sisaruksilla], olihan se ihana saaha uusi mekko päälle, se oli kaupasta tehty, kaupasta ostettu. Ajattele neljäkymmentäviisi!” (SP)

Kotiin jääneet lasten arvokkaat tavarat tulivat erään muistelijan mieliin vasta hänen palattuaan kotiin. Hän oli kaikessa kiireessä jättänyt serkultaan saamat pitkä ja värikkäät lasihelmet kotiin komeroon eikä muistanut ottaa niitä mukaan evakomatkalalle. Koti oli poltettu, mutta kotipaikalle palattuaan hän etsi niitä helmiä:

Taiteilija Einari Junttilan työ nimeltä Tuhoutunut Kittilä 1944. Teos on vuodelta 1952. Kuvannut Kittilän kunnantalolla Meeri Karusaari.

”Muistin nuo helmet sinä päivänä, kun palasimme evakosta, Kaikessa lähtökiireessä olin unohtanut ne kotiin. Muistin, mihin helmet olin jättänyt. Olin jättänyt ne komeroon ja muistin paikankin, missä tuo komero oli aikanaan ollut. Sinä keuhkaisenä päivän tongin kotini raunioita. Mielessä oli lapsellinen toive siitä, että löytäisin helmet – kalleimman omaisuuteni – ehjänä raunioista. Löysin minä. Pitkän etsinnän tuloksena löysin raunioista tuhkan seasta sulaneita lasikimpaleita. Helmiäni surkeita jäännöksiä. Tuho oli ollut täydellinen.”³⁷² Vastaavanlaisia kohtaloita oli varmaan monilla muilla edessä, kun kotiin tultua kaikki oli tuhkana.

”KYLÄ NE KOHTELI NIIN HYVIN”³⁷³

– EVAKKOJEN JA RUOTSALAISTEN VÄLISET SUHTEET

Evakko-aika oli lyhyt, mutta merkittävä ajanjakso. Evakossa yritettiin elää normaalia elämää niin paljon kuin se vain oli mahdollista. Lapset ja nuoret tapasivat toisiaan, perheellisillä oli puolestaan omat surunsa ja ilonsa. Evakossa syntyi monenlaisia ystävyys- ja rakkaussuhteita, joista osa on säilynyt kuolemaan asti. Haastateltavat muistivat nimeltä monet samassa paikassa evakossa olleet, ja joihinkin on pidetty yhteyttä näihin päiviin asti. Kittiläläiset ovat käyneet myöhemmin monilla evakkopaikkakunnilla katsomassa, missä silloin on asuttu ja miten maisema on muuttunut. Tärkeä osa näitä retkiä ovat sukulaisten haudat, jotka jäivät evakkopaikkakunnille. Joillakin paikkakunnilla on järjestetty evakkotapaamisia ja juhlia, ja niihin on kutsuttu kittiläläisiä. (AR; PN; EN)

Lapin evakoista löytyy mainintoja ruotsalaisista kotiseutukirjoista ja -historioista.³⁷⁴ Skellefteån museo järjesti 1970-luvulla opintopiirin, jossa Löfvångerin asukkaat dokumentoivat muistojaan evakoista. Löfvånger oli yksi niistä paikkakunnista, joihin tuli karjaa ja karjanhoitajia. Muistot tästä ajasta olivat monenlaisia. He näkivät, miten ankarissa oloissa he tulivat ja miten työlästä karjanhoitajien työ oli. Kirja sisältää myös ruotsiksi käännettyjä evakkojen lähettämiä kirjeitä.³⁷⁵ Esimerkiksi Uumajan DAUM:n³⁷⁶ arkistossa ja joissakin museoissa säilytetään sekä kirjallista että suullista muistitietoaineistoa evakoista.

Lehmänhoitajana Vallenissa Löfvångerissa työskennellyt Aili Ceder kirjoitti, että vapaa-ajanvietto-ongelmia ei ollut, kunhan oli ”päästy käyntiin”. Vapaa-aikana tehtiin käsitöitä, laitettiin ruokaa, leivottiin ja tapailtiin poikaystäviä. Aili Cederin (o.s. Heikki) lisäksi muut lehmähoitajat täällä olivat Maija Toivola, Elvi Heikki (o.s. Kurula) ja Sirkka Mattila (o.s. Kurula). Hevosia hoitivat Pauli Kinnunen ja Armas Nikkinen.³⁷⁷ Aili kihlautui 14.4.1945 ja meni naimisiin 25.11.1945. Sodan jälkeen hän oli käynyt kotipaikallaan melkein joka vuosi.³⁷⁸

Kittiläisten ja monien evakkopaikkakuntien nuorten välillä syntyi useita ystävyys-suhteita ja avioliittoja. Lisäksi voi ajatella, että evakossa oleminen sai nuoret myöhemmin lähtemään herkemmin muualle maailmaan, kuten esimerkiksi Könkälältä lähdettiin Saksaan opiskelemaan tai töihin.³⁷⁹ Kun on kerran joutunut lähtemään, niin lähteminen käy helpommin myös jatkossa. Voi myös kysyä, että vaikuttiko evakkohistoria siihen, että Kittilästä oli helppo lähteä työnhakun Ruotsiin 1960–1970-luvuilla tai hieman myöhemmin opiskelemaan?

Karjankuljettajana ja lehmienhoitaja ollut Naimi kirjoitti evakossa olonsa viimeisenä iltana 15.7.1945 kirjeen talon tyttärelle Karenille, jonka kanssa hän oli viettänyt paljon aikaa. Talossa oli ollut muitakin tyttöjä, mutta Karenista Naimi oli löytänyt ystävän:

”Nyt on viimeinen ilta täällä Hjägabölessä. Me matkustamme huomenna. --- olemme ollut yhdessä melkein joka päivä yhdeksän kuukautta ja olemme ollut hyviä ystäviä ja saaneet osaksemme kaikkea ystävällisyyttä jota emme olisi osanneet toivoakaan. Kiitän sinua Kerstin kaikesta ystävällisyydestä ja toivon, että et pahalla muistaisi minua? Meillä on ollut monta hauskaa hetkeä, toivotan sinulle kaikkea hyvää elämäsi retkellä. Ja tervetuloa Suomeen tervehtimään meitä. Minä en koskaan unohda hetkiä joita olen täällä viettänyt. Ja vielä kerran kiitos kaikesta. Lycka till i livet.

Elon purttasi ohjatessa kautta kuohujen maailman toivon että viiri valkea vois ohi kaiken näyttää tien. Parhaalla ystävyydellä Naimi”

Evakon jälkeen Karenin perhe lähetti paketteja Naimin perheelle Sirkkaan muun muassa vaatteita. Hän kävi myös vierailulla Suomessa ja myöhemmin Naimin perheen väkeä kävi evakkojuhlista Ruotsissa. Naimin tytärten mukaan sekä Naimi että Karen ymmärsivät toistensa puhetta ja kieltä, vaikka eivät niitä kovin hyvin puhuneetkaan. Sirkassa käydessään Karen oli ymmärtänyt suomea, mutta ei ollut puhunut sitä.³⁸⁰

Ennen kotiin lähtöä monet evakot ostivat säästämillään kruunuilla ruoka- tai muuta tavaraa mukaansa, sillä osa Kittilää oli poltettu ja monia tavaroita säännösteltiin. Lisäksi monet saivat ruotsalaisilta vietäväksi vaatteita, kahvia, sokeria ja muitakin ruokatarvikkeita.³⁸¹ (AT)

Monet evakossa olleet saivat paketteja evakkopaikkakunnilta ja kirjeenvaihto jatkui kauan. Monissa paikoissa kerättiin vaatteita ja kenkiä evakoille. Evakot tekivät myös käsitöitä, joita myivät ruotsalaisille. Sillä tavalla nekin, jotka eivät päässeet töihin, saattoivat ostaa tavaroita kotiin vietäväksi.³⁸² (EN) Metsätyöntekijöille kokkina toiminut Impi Nykänen sai työtä varten lahjaksi paikallisen Punaisen Ristin aktiiveilta tarvittavat tavarat: ”Se [nainen, kenen palveluksessa IN oli] hommas, että jokainen laitethin nyt Impile kaikki huushollitavarat, yksi toi mattoja, toinen lakanoita, kolmas pannuja. Kuvittele, että ne oli niin järjestäny että minun ei tarvinnu mitään ostaa, kun menin huushollia pitämään. Viimein hommas kärryt, että saan Railin pukata. Kärryt piti palauttaa, olivat lainassa. Se oli tämmönen ihminen, voi mahoton. Kyllä ei joku toinen olisi välittäny ollenkhan.” (IN)

Jotkut ruotsalaiset halusivat adoptoida evakkolapsia omakseen. Esimerkiksi pitkään sairaalassa olleen Pirkka-Liisa Vaaralan halusi sairaanhoitajana ollut Karen adoptoida, mutta tytön äiti ei siihen suostunut. Tätä asiaa Pirkka-Liisa kertoi käyttäneensä myöhemmin aseenaan: ”Kun joskus sitte suutuun kotona, niin sanon että olisitta jättäneet minut sinne Ruotsiin, niin puhuisin nyt ruotsia ja te ette ymmärtäisi minua.” (P-LO) Perhe pääsi muita myöhemmin lähtemään evakosta kotiin, sillä äiti ei uskaltanut jättää Pirkka-Liisaa eristyksiin sairaalaan, vaan odotti, että hänkin pääsee mukaan. Kotiin päästyä perhe sai vaatepaketteja Ruotsista ja Pirkka-Liisa muistaa erityisesti hänelle lähetetyt valkoisen teddyturkin ja lakin, joiden hän kertoi aina suoraan loistavan evakon jälkeisissä valokuvissa. (TV; P-LO)

”SE OLI SEMMOSTA, KU SIE JOHONKI MENET JOSSA RUOKAA ANNETHAN JA HUOLEN PIETHÄN”³⁸³

Kun ajattelee sitä, minkälaisista oloista osa evakoista tuli, niin ero kittiläläisten erämaakylien ja ruotsalaisten taajamien ja pikkukaupunkien välillä on ollut suuri. Ruotsissa evakkoja kohtasivat väenpaljous ja monet uudet asiat. Monille jo juna-matka oli elämys, sillä suurin osa evakoista matkusti varmaan ensimmäistä kertaa junan kyydissä. Riippuen siitä, missä oli tilaa, niin osa pääsi ensimmäiseen luokkaan, osa taas härkävaunuihin, joiden lattialle oli laitettu heiniä. Junan vessan käyttö tuotti ongelmia, sillä ihmiset olivat tottuneet tekemään tarpeensa ulkona. (AE; TM; AA)

”Kun mentiin Täräntöön, [nähtävästi kyse oli Jällivaarasta] siellä oli jo sähkövalot ja pihat oli mustana ja ne kiilsi, kun oli satanut. Vähän erinäköinen maailma kuin mistä me oltiin tultu. Sitä oli ihan hiljaa ja katteli vaan, että mihin sitä on tultu. Ja junaan, ne oli ihan uusia asioita kaikki, koskaan junaan noussut.” (AA) Myös joissakin evakkopaikoissa oli sähkövalo.

Muutammat evakkopaikkakunnat, kuten Lycksele, olivat evakkojen silmissä isoja kaupunkeja, joissa oli rautatieasema ja suuria rakennuksia. Toki Kittilässä oli kuultu muitakin kieliä kuin suomea, mutta nyt he joutuivat asumaan vieraskielisten ympäröiminä ja tulemaan toimeen muiden, vieraiden ihmisten kanssa. Kielen lisäksi tavat olivat outoja eikä todella ymmärretty, mitä ja miksi näin ympärillä puhuttiin. Mitähän ovat ajatelleet ne sairaalaan tai eristyksiin joutuneet evakot, jotka eivät aina voineet ymmärtää, mitä heille puhuttiin? Nämä kielitaidottomuudesta johtuneet asiat jäivät kalvamaan varmaan monien äitien mieliä. (SP)

Yksi suurimmista eroavaisuuksista koski ruokaa, sillä Ruotsissa evakkojen mielestä kaikkeen laitettiin sokeria, jopa verimakkaraan, jota erityisesti kauhisteltiin sekä arkistoaineis-tossa että haastatteluisissa.³⁸⁴ (AA; TN) Alussa ruoka ei maistunut monille, mutta vähitellen outoihin makuihin totuttiin. Uusia ja outoja ruokalajeja olivat muun muassa kaalikeitto ja vaalea leipä, sillä Kittilässä oli totuttu syömään ohraries-kaa. Evakossa monet maistoivat ensimmäistä kertaa myös karamellia, suklaata ja hedelmiä. Myös riisipuuro mainittiin uutena herkkuna. Jo saksalaiset sotilaat olivat tutustuttaneet jotkut suklaaseen, mutta monet pääsivät suklaan makuun vasta evakkoon mentäessä. Sairaalassa ja lastenkutsuilla saatiin juotavaksi kaakaota, mitä ei ollut ennen maistettu. Kaikille se-kään ei maistunut.³⁸⁵ (OK; SP)

Kun evakkoajan rakennukseen oli kirjoitettu ylös, että tervetuloa, niin eräs kirjoituskilpailuun vastannut pohti sen nähtyään, että he ovat kuitenkin tervetulleita, eivätkä mitään tautisia sotapakolaisia.³⁸⁶ Nykyään Ruotsissa asuva Alli Rantatalo kiteyttää evakkomatkan ollen kuin unikuva, jonka haluaa aina säilyttää mielessä. Vaikka se on kaukana menneisyydessä, niin silti hän muistelee sitä päivittäin. (AR) Kaikista tapahtuneista huolimatta se on hyvä muisto hänelle niin kuin monelle muulle evakossa olleelle.

”KU VAIN PÄÄSI SUOHJAAN, SE OLI SE AJATUS”³⁸⁷

Kittiläläisille ja muille Lapin asukkaille Lapin sota ja evakko merkitsivät kollektiivista aineellista, taloudellista, mentaalista ja kulttuurista katastrofia, joista toipuminen on kestänyt pitkään.³⁸⁸ Historioitsija Ville Kivimäki on kirjoittanut sotien jälkeisistä hiljaisuuksista ja liittänyt niitä sekä kokemus- että tunnehistoriaan ja yksilöllisiin ja kulttuurisiin traumoihin. Edellä on tullut esille, mitä erilaisia kokemuksia, muistoja, muistiku- via ja traumoja kittiläläiset ja myös heidän jälkeläisensä ovat Lapin sotaan ja evakkoon liittäneet.³⁸⁹ Näistä puhuminen on ollut vielä 2020-luvulla terapeutista monille tässä haastateluista. Lappilaisten evakko aika on jäänyt pitkään ”äänekkäämpien” Karjalan evakkojen jalkoihin; asia, josta historioitsija Maria Lähteenmäki huomautti jo 1990-luvulla.³⁹⁰ Tosin nyt 2000-luvulla Lapin sotaa ja evakko aikaa on käsitelty useissa romaaneissa ja myös tutkimuskirjallisuudessa.

”Sotavuosien ehkä raskain hetki oli minulle mennä evakkomatalla Muonionjoen yli Ruotsiin syksyllä 1944. Kukaan ei osannut sanoa, palaisimmeko enää kotimaahan. (---) Paluu kotiin oli sitten ihana asia. Ja vuonna 1945 alkoi kokonaan uusi kehitysvaihe.”

Näin Viivi Vaarala muisteli sotia, evakko aikaa Ruotsissa sekä kotiinpaluuta läpi poltetun Kittilän tuholta säästyneeseen Kōnkään kylään.³⁹¹ Samanlaisia ajatuksia lienee ollut monilla muilla pitkien sotavuosien ja evakon jälkeen. Evakkoon läh-dön hetkellä ei ollut varmuutta, että voidaanko palata enää kotiin ja missä kunnossa se olisi. Näiden ”vieraiden veräjien” takaa kuitenkin voitiin palata monenlaisia kokemuksia rik- kaampana. Vaikka osa kokemuksista oli ikäviä ja surullisia, niin monet näistä kirkastuivat vähitellen ja jäivät mieliin sel- keämmin vasta useiden vuosien jälkeen. Muistissa ne ovat säilyneetkin, sillä siitä kertovat vaikka tätä artikkelia varten tekemäni haastattelut.

Taiteilija Einari Junttila maalasi työn nimeltä Kittilän jälleenrakennus 1945. Teos on vuodelta 1952.
Kuvannut Kittilän kunnantalolla Meeri Karusaari.

Maaliskuun alusta 1945 Kittilään sai periaatteessa palata ja haastattelujen mukaan on viimeistään elokuussa palattu evakosta³⁹². Mitä asioita liikkui kotiin palanneiden kittiläläisten mielissä? Mitä on menetetty silloin, kun koti on menetetty? Samanlaisia pohdintoja voi lukea kirjailija Tommi Kinnusen teoksesta ”Neljäntienristeys”, joka liikkuu Lapin sodan ja evakon jälkeisessä ajassa. Kotiinpaluuseen liittyy ajallisen ulottuvuuden lisäksi myös läsnäolo ja poissaolo.³⁹³ Poltetun kodin raunioilla näkyy konkreettisesti se, miten myös osa menneisyyttä on hävinnyt tuhkaksi muuttuneen talon myötä. Kodin paikalta etsitään kuitenkin nauvoja tai muuta, jota mahdollisesti voi hyödyntää uuden talon rakentamisessa. Jäljelle jääneissä unneissa paistetaan sitten rieskaa – aivan kuten Einari Junttila on taulussaan *Kittilän jälleenrakennus 1945*³⁹⁴ kuvannut.³⁹⁵ Ja vanhalle tutulle paikalle tuttuun ympäristöön rakennetaan uusi talo.

Evakon jälkeen alkoi Kittilässäkin kiihkeä jälleenrakennus, jonka jäljiltä Lappi todella ”nousi tuhkasta”, kuten Lapin sodan muistoja julkaisseen teoksen nimikin viittaa.³⁹⁶ Lappi kehittyi taloudellisesti muuta Suomea nopeammin, ja tässä auttoivat lappilaisten evakon aikana luomat suhteet ruotsalaisiin. Yhteisöllisyys, pohjoisruotsalaisilta saatu naapuriapu ja joppaus³⁹⁷ auttoivat saamaan tarvittavia työvälineitä ja rakennustavaroita niin Kittilään kuin muihinkin Lapin kuntiin.³⁹⁸ Pian, jo 1950-luvun lopulla alkanut ja 1960-luvulla voimistunut maastamuutto Ruotsiin tyhjensi myös Kittilän syrjäkyliä.

Tämä artikkeli pohjautuu monenlaiseen muistitietoaineistoon, jolla tarkoitan tietoa, toimintaa sekä ilmaisumuotoa menneisyydestä³⁹⁹. Olen haastatellut – suurimmaksi osaksi puhelimitse – 13 evakossa ollutta kittiläläistä, jonka lisäksi olen saanut seitsemän evakossa olleen kokemukset joko omina tai jonkun perheenjäsenen tekeminä muistiinpanoina. Täytyy ottaa huomioon, että he kaikki ovat olleet tuolloin alle 17-vuotiaita. Näiden haastattelujen ja henkilökohtaisten muistelujen lisäksi olen käyttänyt Kansallisarkiston Oulun toimipaikan aineistoa, johon kuuluu muun muassa evakko- ja kotirintamamuisteluja ja kilpikirjoituksia. Lisäksi olen hyödyntänyt julkaistuja kyläkirjoja ja muita yksittäisten henkilöiden julkaisemia muisteluja, joita on sekä kirjoissa että sanomalehdissä. Muistitiedon näkökulmasta näen ja tulkitseen omakohtaista muistelemista menneisyyttä koskevana tietona. Se ei kerro ainoastaan menneisyydestä, vaan myös sille tänä päivänä annetuista merkityksistä. Kokonaisuudessaan tästä moninaisesta muistitietoaineistosta tulee esille se, miten tärkeä ja merkittävä evakko aika on kittiläläisille ollut.

Ehkä yksi syy lappilaisten evakkoajan äänettömyyteen on se, että lappilaiset pystyivät evakon jälkeen palaamaan koteihinsa lukuun ottamatta kolttasaamelaisia sekä Petsamon ja osin Sallan väestöä. Kaikki halusivatkin palata koteihinsa heti kuin se vain oli mahdollista. Osin tämän vuoksi evakkoajan kokemukset voi jakaa – niin täällä Kittilässä kuin laajemminkin Lapissa – karkeasti kahteen ryhmään. Molemmissa ryhmissä on omia nyansseja, mutta suurimmaksi osaksi evakko aika on ollut erittäin merkittävä ja positiivinen tapahtuma. Toiset sanovat aikaa suureksi seikkailuksi, kuten eräs evakkoaikana yhdeksänvuotias haastateltava kertoi. Toisille, ehkä esimerkiksi tämän pojan vanhemmille, evakko aika merkitsi ennen kaikkea pääsyä turvaan tuntemattomalta uhkalta, turvaan, jossa ei ollut samanlaista puutetta ruuasta, josta oli edelliset vuodet kärsitty Suomessa. Muutamille, mutta aineistoni perusteella vain harvoille, evakko aika oli – niin merkittävä kuin se oli – pelkkää kärsimystä ja negatiivisia asioita, joissa ihmisten eriarvoisuus korostui. Täisauna toi häpeän tunteen monille, samoin kielitaidon puute ja erilaisista oloista tuleminen. Vieraus ja erityisesti toisten armoille joutuminen olivat useille outo kokemus. Karanteenit sekä matkustuskiellot puolestaan kertoivat itsemääräämisoikeuden menetyksestä, jota myös yritettiin rikkoa. Pahimmillaan tällöin perheenjäsenten tai muiden sukulaisten poissaolo, sairastaminen tai kuolema, huoli ja pelko tulevaisuudesta saattoivat täyttää mielen. Työnteko ja siisteys olivat asioita, joiden avulla evakot saivat arvonantoa, joka näyttäytyi myös tasavertaisuutena.

Ehkä evakosta olisi kerrottu erilaisia tarinoita muutama vuosikymmen sitten kuin nyt 2000-luvulla? Uudesta näkökulmasta 2000-luvulla lappilaisten evakkokokemuksia on tarkastellut Saara Intonen, joka opinnäytetyössään tutki evakkoa koskevia kilpikirjoituksia tunnustuskokemusteorian avulla. Samoja asioita kuin Intosen työstä löytyy myös tämän artikkelin muistitietoaineistosta, sillä se tavoitti evakossa olleiden kertomuksissa heille merkittäviä asioita sosiaalisissa suhteissa.⁴⁰⁰ Tähän kuuluivat niin ihmissuhteet, vieraus, arki kuin loukkaukset. Näistä osan olen käyttämäni aineiston avulla pystynyt paikoitellen nostamaan esille.

Vaikka evakko aika kesti vain vajaan vuoden, niin sen merkitys on paljon suurempi verrattuna sen kesto. Kun toiset palaavat muistoissaan menetettyyn Karjalaan, Lapin sodan ja evakon kokeneet ja heidän jälkeläisensä miettivät ja muistelevat tätä evakkomatkaa. Evakon merkitys on ylisukupolvinen ja se ylittää niin tällä hetkellä eläviin kittiläläisiin kuin tuleviin sukupolviin. Evakko on osa meidän kittiläläisten – ja muiden lappilaisten – yhteistä kulttuuriperintöä, vaikka emme itse olisi olleet silloin vielä elossa. Evakosta kerrotut tarinat siirtyvät evakon kokeneiden sukupolvien jälkeläisille. Tästä kertoo myös se, miten monet kittiläläiset halusivat tuoda kokemuksiinsa ja muistojaan esille ja pitivät sitä tärkeänä. Muistot ovat sekä raskaita että mukavia, sillä evakossa opittiin myös uusia asioita ja tapoja, ja opit otettiin heti käyttöön kotona.

Evakon jälkeen alkoi kova ja ankara Lapin jälleenrakennusaika. Valtavien aineellisten tuhojen lisäksi Lappi koki myös mentaalisen ja kulttuurisen katastrofin, kuten kulttuurihistorioitsijat Marja Tuominen ja Mervi Löfgren Lapin sodan jälkeä käsittelevän teoksen esipuheessa kirjoittavat.⁴⁰¹ Evakosta palanneet joutuivat usein aloittamaan elämänsä täysin alusta, asumaan äkkiä kyhättyissä parakeissa tai karjalle tarkoitettuihin majoissa. Vain osa kylistä oli säästynyt tuholta, kuten jo aiemmin olen kertonut. Sodan jälkeen alkoi niin aineellinen kuin kulttuurinen ja mentaalinen jälleenrakentaminen, jonka massiivisuutta eikä sen aiheuttamaa traumaa ole etelässä vielä tänäänkään oikein tajuttu. Tämä artikkeli on yksi askel tällä matkalla.

LÄHDELUETTELO

Haastattelut

Tekijänä Helena Ruotsala, haastattelut, jotka kolmea lukuun ottamatta on tehty heinä-elokuussa 2021, toistaiseksi kirjoittajan hallussa:

Arvi Ala, Mauno Ala, Helena Hautala, Raili Ilvesmäki, Oili Kokko, Taisto Maunula, Pentti Niva, Pirkka-Liisa Oinonen, Martti Paakki, Sirkku Palo-saari, Alli Rantatalo, Oili Welling, Timo Vaarala.

Paperitiedostot tekijän hallussa:

Elli Niemi (haastattelija Inga Niemi)

Impi Nykänen (haastattelija Pekka Nykänen)

Ellen Ovaskainen (haastattelija Jaana Ovaskainen)

Jalmari Tammela (haastattelija Mauri Tammela)

Asta Tervo (haastatteluun perustuva teksti Tapani Tervo)

Valma Keskitalo (tätä varten Valma Keskitalon oma kirjoitus)

Raili Vuorela (oma kirjoitus)

Arkistoaineisto

Sota-arkisto, Kansallisarkisto

SArk T 10440/17 Rov. Is.p. E, kirj 1944

Kansallisarkisto, Oulu

Lapin Nuorisoseurain Liitto ry:n arkisto Hb:1 Kirjoituskilpailu ”Evakkotai-val” (1967–1968). (LNL: 1–117, 172–385)

Lapin Maakuntaliitto ry:n arkistot Hbc:6 – Hbc:11 Lapin kotirintamamuis-toja – kirjatyöryhmän kirjoituskilpailun tekstit (1989–1991)

Lapin Maakuntaliitto ry:n arkisto Hbc:27 Evakkotai-val-kirjatyöryhmän saapuneet kirjeet ja valokuvat (1974–1974)

Lapin Maakuntaliitto ry:n arkisto Hbc:28 Evakkotai-val-kirjatyöryhmän asiakirjat (1974–1978)

”Me olimme evakossa” (1959) Rovaniemen Maalaiskunnan Kotiseutula-takunta. Lapin Nuorisoseurain Liitto ry:n arkisto Hb:1. (RMK: 118–171)

Pohjois-Suomea rakentamassa -kokoelma (aakkosjärjestyksessä)

Pohjois-Suomen jälleenrakennus A:1

Sodasta rauhaan kysely A:6

Youtube:

Mauri Eiran järjestämä evakkomuistelu II Kittilässä, heinäkuu 2019:

Evakot osa 1 <https://www.youtube.com/watch?v=LL5Yhza4eYY>

Evakot osa 2 <https://www.youtube.com/watch?v=6TfZfS3RRtM>

Evakot osa 3 <https://www.youtube.com/watch?v=wbS1sg5K2sQ>

Evakot osa 4 <https://www.youtube.com/watch?v=biKQP6d3wpU>

Evakot osa 5 <https://www.youtube.com/watch?v=gHxTOA8i3ZO>

Hanne Ruotsala 2004: Elämää erämaakylissä – kahden kylän tarina. Kan-salaisopiston muistelupiirin moniste. Sisältää myös haastatteluja, ei si-vunumeroita. (julkaisematon, kopio kirjoittajan hallussa)

Kirjallisuus

Ala, Arvi 2016: Palanut kenkä. [omakustanne] Kolari, Tunturi-Lapin kirja-paino.

Arrela, Veli (toim.) 1983: Tuhkasta nousi Lappi – Lapin jälleenrakentamista sanoin ja kuvin. Rovaniemi, Lapin Maakuntaliitto ry.

Edlert, Sigurd 1996: Sotilaskarkurit. – Sota ja evakuointi Pohjoiskalotilla 1944–1945, 103–106. Rovaniemi, Rajakuntien kulttuuriyhteistyön työryhmä.

Enbuske, Matti & Koskamo, Anne 2013: Kittilän seurakunnan historia. Myös isämme uskoivat ennen. Kittilä, Kittilän seurakunta.

Erkkiä, Veikko (toim.) 2004: Kittilä toisessa maailmansodassa. Kertomuksia sotavuosilta 1939–1945 ja sodista selviytymisestä. Kittilän veteraanimatrikkeli. Kittilä, Kittilän veteraanimatrikkeli-toimikunta.

Erkkiä, Veikko (toim.) 2006: Täällä on suuri paljous elämää. Perinnetietoa Könkäältä ja Rautuskylästä. Könkään ja Rautuskylän kyläyhdistys.

Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne (toim.) 2006: Muistitietotutkimus – Metodologisia kysymyksiä. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Finska evakueringen 1944–45 1978: Lövfånger SN 1978/79. Studiecirkelarnas dokumentation. Skellefteå, Studieförbundet vuxenskolan. Skellefteå museum.

Hiilivirta, Kaija 1996: Kaksi pientä pakolaista. – Sota ja evakuointi Pohjoiskalotilla 1944–1945, 43–48. Rovaniemi, Rajakuntien kulttuuriyhteistyön työryhmä.

Ilvessalo, Raili 2015: Railin lapsuus. – Kielmuksia, 39–43.

Intonen, Saara 2019: Evakkojen tunnustuksia: Lapin sodan evakkokokemukset Axel Honnethin tunnustusteorian valossa. Oulun yliopisto, kulttuuriantropologia. E-kirjana julkaistu pro gradu.

Junttila, Terttu 2018: Muistelmia taiteilija Einari Junttilasta ja hänen perheestään. Mediapinta [sine logi]

Kinnunen, Tommi 2014: Neljäntienristeys. Helsinki, Tammi.

Kivimäki, Ville 2018: Sodanjälkeisiä hiljaisuuksia. Kokemusten, tunteiden ja trauman historiaa. – Marja Tuominen & Mervi Löfgren (toim.), Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus, 34–57. Tampere, Vastapaino.

Korhonen, Mervi 1991: Evakkomatka elää yhä ihmisten mielissä. – Kittilälehti 17.10.1991.

Korkiakangas, Pirjo 2027: Kaksi kotia ja kaksi kotimaata – suomalaisten lasten kokemuksia sotalapsuudesta Ruotsissa. – Hanneleena Hieta et al. (toim.) Rajaamatta. Etnologisia keskusteluja, 150–183. Helsinki, Ethnos ry.

Kulju, Mika 2013. Lapin sota 1944–45. Helsinki, Gummerus.

Lähtenmäki, Maria 1999: Jänkääkäreitä ja parakkipiikoja. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Manninen, Laura 1990: Evakkotie. Muisteluksia kolarilaisten evakkotalvesta 1944–45. Kolari, Kolarin kunnan pitäjänhistoriatoimikunta.

Marttala, Lauri 2018: Komppanian talvisota. Kittiläläiset Kainuun suurtaisteluissa. Helsinki, Books on demand.

Maunula, Valto 1980: Ei sorry. Pohjoiset Kirjailijat ry. [Sine logi]

Maunula, Valto 1984: Kahdeksanvuotiaan sota. Pohjoiset Kirjailijat ry. [Sine logi]

Maunula, Valto (ei vuotta): Kannattaa varoa. Ok-kirjat. [Sine logi]

Niemela, Yrjö 1989: Ounasjoen maa. Kittilä. [omakustanne]

Niva, Kalevi 2013: Muistoja evakkomatkalta. – Kittilälehti 4.9.2013, 33.

Nyodling och utångar i Filadelfiaförsamlingen i Sorsele 1920–1950.

Ollikainen, Aki (toim.) 2006: Jokitörmä ja juurakoita. Tarinoita Tepaston kylästä. Tepasto, Tepaston kylätoimikunta.

Palomaa, Mari 2018: Rapakonvaaran vangit. – Kittilälehti 17.1, 7–8.

Palomaa, Mari 2021: Pieni poika lähti evakkoon kirkkula kaulassa. – Kittilälehti 4.9, 8–9.

Rauhala, Onni 2020: Merkillinen oli kulkuni – Onni Rauhalan sotataival. Väyläkirjat, Rovaniemi.

Runtti, Susanna 1994. Naapuriin evakkoon. Helsinki, Suomalais-ruotsalainen kulttuurirahasto.

Ruotsala, Helena 2002: Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995. Kansatieteellinen Arkisto 49. Helsinki, Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Ruotsala, Helena 2009: From Crime to Cultural Heritage: Cross-border Activities and Relationships in the Tornio River Valley. – Anthropological Journal of European Cultures Vol 18, Issue 1, 30-49.

Ruotsala, Helena 2017: Monipaikkainen arki kansatieteellisen tutkimuksen kohteena. – Niina Koskihaara & Maija Mäki, (toim.): Sukupolvien äänet. Lempiäisten sukuseuran jäsenten lapsuus- ja nuoruusmuistoja, 23–31. Scripta Aboensia 5. Turku, Turun yliopisto, kansatiede.

Savolainen, Ulla, Lukin Karina & Heimo, Anne 2020: Omaehtoisen muistamisen materiaalisuus ja monimedialisuus. Muistitietotutkimus ja uusmaterialismi. - Elore 1/2020.

Sirkkiä, Mika 2021: Joutoajan hommia. - Kittilälehti 25.2.2021.

Söderlund, Svante 2001: Finska flyktningar i Uttersjön. – Boken om Uttersjön. Uttersjön, Uttersjöns byaförening.

Sääskilähti, Niina 2017: Ruptures and Returns: From Loss of Memory to the Memory of a Loss. - Ethnologia Fennica, 40, 40–53.

Takala, Kristiina 2005: Lapin Lotat rauhan ja sodan töissä. Rovaniemi, Lapin lottaperinneyhdistys ry.

Tasala, Markku 2000: Metsäkaarti. Kolarin metsäkaartin jatkosota ja rauha. Oulu, Pohjoinen.

Toivonen, Marja 2021: Levin matkailun synty. Kotimajoitus Sirkassa 1930–1980-luvuilla. Väyläkirjat, Rovaniemi.

Torvinen, Laila 1946: Ruotsin evakko muistelee..., Arvi A. Karisto Osakeyhtiö.

Tuominen, Marja 2015: Lapin ajanlasku. Menneisyys, tulevaisuus ja jälleenrakennus historian reunalla. – Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.), Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950, 39–70. Tampere, Vastapaino.

Tuominen, Marja & Löfgren, Mervi 2018: Taidetta ja kulttuuria Lapin rauhassa. – Marja Tuominen & Mervi Löfgren (toim.), Lappi palaa sodasta. Mielen hiljainen jälleenrakennus, 25–33. Tampere, Vastapaino.

Ursin, Martti 1980: Pohjois-Suomen tuhot ja jälleenrakennus saksalaissodan 1944–1945 jälkeen. Oulu, Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.

Uusitalo, Eeva 2020: Etnografisia reittejä kylien ajallisuuteen ja aineellisuuteen. Julkaisuja 37. Helsinki, Helsingin yliopisto, Ruralia-instituutti.

Westerlund, Lars 2008: Saksan vankileirit Suomessa ja raja-alueilla 1941–1944. Helsinki, Tammi.

Vielma, Ahti 2014: Jopokka. Metsäkustannus Oy, Helsinki.